

El món alt-medieval i el seu entorn artístic en les terres de l'antic vescomtat i abadiat de Sant Pere d'Àger.

Un apropament a llurs fonaments històrics,
artístics i arqueològics.
(segles XI-XII)

Francesc Fité i Llevot

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

EL MON ALT-MEDIEVAL I EL SEU ENTORN ARTÍSTIC
EN LES TERRES DE L'ANTIC VESCOMTAT I ABADIAT
DE SANT PERE D'AGER. Un apropament a llurs
fonaments històrics, artístics i arqueolò-
gics.(segles XI-XII)

Memòria presentada pel llicenciat en Filosofia
i Lletres per la Universitat Central de Barce-
lona FRANCISC FITÓ I LLIBOT per a optar al grau
de Doctor.

Conforme
M. Riu

AGER 8 de Desembre de 1986

INDEX D'IL·LUSTRACIONS

Noguera:

- Fig. 1-2 Visió aèria de la Vila d'Ager
" 3-4 Ager. Gravats del s. XVII de la vila (Beaulieu)
" 5-6 Ager. Panoràmiques de la vila.
" 7 Ager. Visió antiga de la vila (s.XIX)
" 8-9 Ager. Portal del Pedró, actual i al 1^o21; fot.I.Amatller
" 10-12 Ager. Portal de Solsdevila
" 13-14 Ager. Muralla de la vila (sota el fossar vell).
" 15-23 Ager. Muralles per la banda de Solsdevila
" 24 Ager. Plaça Major (segons fot. 1^o15; Inst. Amatller)
" 25-26 Ager. Portal de Sant Martí
" 27 Ager. Carrer de la Penya (fot. antig. C.Exc. de Cat.)
" 28-29 Ager. Torre del "Reducte" (antig. torre major castell)
" 30-31 Ager. Torre albarrana de la Font del Pedró
" 32 Ager. Molí antic d'oli de Perubi (solsdevila)
" 33 Ager. Antic molí de farina (de Ferran, a Solsdevila)
" 34-35 Ager. Monedes ibèriques aparegudes entorn la vila.
" 36 Ager. Panoràmica de l'assentament del castell
" 37 Ager. Heràldica de la vila (antig. paeria s. XIV-XV)
" 38 Ager. Església St. Vicenç. Absis principal
" 39 Ager. " " " .Batejadors(sarcòfag romà s. III)
" 40-41 Ager. " " " . Detall de paraments de l'absis
" 42-43 Ager. Antig. esgl. St. Salvador. Absis
" 44-47 Ager. " " " . Absis i mur Nord.
" 48-49 Ager. Esgl. St. Vicenç. Cloquer; detall finestra .
" 50-51 Ager. " " " " " "
" 52-54 Ager. Antic retaule esgl.St.Vicenç(s.XV;Mus.D. Lleida)
" 55-57 Ager. Bancal St.Joan. Restes arqueològiques (any 1984)
" 58-59 Ager. Restes columnes i cap. esgl.St.Joan(desapareguda)
" 60-64 Ager. Jaciment de Sta.Coloma (necròpoli i capella)
" 65-66 Ager. " " " .Restes trob.moneda medieval
" 67-69 Ager. Sta.Mª del Pla (restes sota masia de Sarret).
" 70-71 Ager. St.Pere (fot.ant. 1912, Inst. Est. Ilerdencs)
" 72-73 Ager. " " ; visió actual del conjunt.

Fig. 74-75	Ager.	St.Pere,	Col.legiata(fot.ant. 1912 I.E.I.)
" 76-80	Ager.	" "	" ; contunt naus i col.lateral
" 81-86	Ager.	" "	" ; detall parament capçalera
" 87-92	Ager.	" "	" ; " absis principal
" 93-94	Ager.	" "	" ; " arcada i d'una trompa
" 95-107	Ager.	" "	" ; " col.laterals
" 108-109	Ager.	" "	" ; " cubertes absis i col.lateral
" 110-115	Ager.	" "	, cloquer. Visió general i detalls
" 116-118	Ager.	" "	, Col.legiata; restes antig. Galilea
" 119-120	Ager.	" "	, " ; Portal d'ingrés
" 121-122	Ager.	" "	, " ; " , detalls heràldics
" 123	Ager.	" "	, " ; escultura St.Pere,façana(s. XIV)
" 124-128	Ager.	" "	; fragments sepulcre Arnau Mir de Tost
" 129	Ager.	" "	; Col.legiata,absis(fot.ant. Arxiu Mas)
" 130-135	Ager.	" "	; " , pintures romàniques (s. XI-XIII)
" 136	Ager.	" "	; Vera Creu (s. XV; plata repujada)
" 137	Ager.	" "	; Retaule major, predel.la(fot.Arx. Mas)
" 138-139	Ager.	" "	; Retaule St.Lluc(s.XIV) " " "
" 140	Ager.	" "	; escacs(cristall de roca,s.XI) " "
" 141	Ager.	" "	;bàcul bronze(desaparegut ") " C.E.C.
" 142	Ager.	" "	;guants,sabates(perdut,s.XII) " "
" 143-144	Ager.	" "	;Cripta, cal.lateral esquerre
" 145-148	Ager.	" "	; " , façana septentrional
" 149-150	Ager.	" "	; " " " portal
" 151-152	Ager.	" "	; " ; " meridional
" 153-154	Ager.	" "	; " ; parament i finestra absis
" 155-157	Ager.	" "	; " , nau central
" 158-161	Ager.	" "	; " ,retaule Sta.Mª.la Vella(fot.Arx.Mas)
" 162	Ager.	" "	; " , capitells proc.Lleida(fot. I.E.I.)
" 163-176	Ager.	" "	; " , " (conservats a Ager)
" 177-179	Ager.	" "	; capitell-imposta " "
" 180-181	Ager.	" "	; col.legiata, detall capit. absis pral.
" 182-183	Ager.	" "	; " " ornam. finestra absis
" 184-186	Ager.	" "	; " detall decorac. impostes
" 190-191	Ager.	" "	; castell, recinte muralla (Nord)

Fig. 192	Ager.	St. Pere;	castell, conjunt
" 193-194	Ager.	" "	" , recinte muralla
" 195-201	Ager.	" "	" , naus inferiors
" 202-203	Ager.	" "	" ; claustre
" 204-206	Ager.	" "	" , portal d'ingrés
" 207	Ager.	" "	" , tram meridional (desapar.)
" 208-209	Ager.	" "	" , clau de volta "
" 210-219	Ager.	" "	" , claus de volta
" 220	Ager.	" "	" ala occid.t.fot.ant. Arn. i as)
" 221-230	Ager.	" "	" , detall claus volta i mènsules
" 231-236	Ager.	Vell camí	medieval
" 237-253	Terradets.	Camí i ponts.	
" 254	St.Oisme de la Baronia.	Conjunt de la vila	
" 255-263	St.Oisme de la Baronia.	Torre medieval	
" 264-265	St.Oisme de la Baronia.	Restes castell posterior	
" 266-271	St.Oisme de la Baronia.	Església romànica	
" 272-278	Torres de Cas.	Torre medieval	
" 279	Torres de Cas.	Torre flanqueig del castell posterior	
" 280-291	Torres de Cas.	Església de St. Jaume	
" 292-293	Torres de Cas.	Talles romàniques(fusta, s.XII, fot.I.E.I.	
" 294-296	Claramunt.	Torre del castell	
" 297	Claramunt.	Restes esgl. St. Bertomeu	
" 298-299	Claramunt.	" " Sta. Maria del castell	
" 300-302	Colobor.	Talla en pedra de la Verge (policr. s. XIV)	
" 303-310	Les Conclues.	Torre; distints aspectes	
" 311-314	Conill.	Restes recinte murat de la vila (desapareg.)	
" 315-319	Escumó.	Torre medieval (s.X-XI)	
" 320-324	Fontdepou.	Torre medieval (s.XI)	
" 325-328	Mallabecs.	Torre (s.X)	
" 329-330	Mallabecs.	Esgl. St. Miquel	
" 333-339	Millà, Masos de.	Torre medieval (s. X i XI)	
" 331-332	Millà.	Poble, aspectes	
" 340-343	Montaspre.	Castell, restes	
" 344-348	Montaspre.	Església de St. Miquel	
" 349	Montaspre.	Restes aljub	
" 350-351	Montlleó.	Esgl. de Sta. Maria (runes.	

- Fig. 354-356 Montlleó. Detall restes esgl. Sta. Maria
- " 352-353 Montlleó. Talla Verge (fusta s. XV)
- " 357-366 Oroners. Castell
- " 367-374 Oroners. Esgl. de la Verge del Remei
- " 375-376 Oroners. Esgl. de St. Salvador
- " 377-380 Oroners. Castell, "graffiti" (s. XIV)
- " 381-384 i 386 Pedra. Capella romànica
- " 385 Pedra. Verge (s.XV; fot. antig.)
- " 387-390 La Pertusa. Conjunt, panoràmica i castell
- " 391-394 La Pertusa. Esgl. Sta. M^a
- " 395-398 Règola. Poble
- " 399-404 Règola. Cap. de Sta. Eugènia
- " 405-406 Règol . Erm. de la Trinitat
- " 407 Torre de Sanuy. Amb vestigis torre medieval (s.XI)
- " 408-411 Sant Llorens d'Ares. Conjunt
- " 412-414 Sant Llorens d'Ares. Camí d'accés
- " 415-418 Sant Llorens d'Ares. Vila jussana i Espluga de Mirall^s
- " 419-437 Sant Llorenç d'Ares. Muralla
- " 438-440 Sant Llorens d'Ares. Detalls d'una casa en excavació
- " 441-451 Sant Llorens d'Ares. El castell
- " 452 Sant Llorens d'Ares. Aljub
- " 453-454 Sant Llorens d'Ares. Muralla castell
- " 455-459 Sant Llorens d'Ares. Esgl. castellera
- " 460-464 Vilamajor. Mas del Rei; torre del s. XIII
- " 465-469 Alberola. Poble vell(Vilot). Esgl. St. Miquel
- " 470-472 Algerri. Castell, visió general.
- " 473 Algerri. Restes poble vell
- " 474-475 Algerri. Esgl. de la vila
- " 476-485 Algerri. Castell, aspectes
- " 486-489 Avellanes. Poble i esgl. parroquial (s. XII absis)
- " 490-491 Avellanes. Torre medieval (poble vell ?)
- " 492-494 Blancafort. Restes casal-castell
- " 495-498 Blancafort. Erm. St. Salvador
- " 499-501 Camarasa. Esgl. St. Miquel del castell
- " 504-505 Camarasa. Ibid.
- " 502-503 Camarasa. Aspectes d'una torre del castell

- Fig. 506-508 Castelló de Farfanya. Castell
- " 510-517 Castelló de Farfanya. Ibid.
- " 509 Castelló de Farfanya. Retaule de la Verge(gòtic s.XIV)
- " 518-521 Castelló de Farfanya. Esgl. Sta. Maria
- " 522-523 Castelló de Farfanya. Esgl. de St. Miquel
- " 524-525 Castelló de Farfanya. Taütetes. restes arqueològ.
- " 526-527 Cubells. Esgl. de St. Pere
- " 528 Cubells. Poble
- " 529-530 Cubells. Esgl. de St. Miquel de l'arrabal
- " 531-532 Cubells. Esgl. St. Bertomeu de Pugís (Erm.)
- " 533-534 Cubells. Esgl. Sta. M^a del castell
- " 533-534 bis)
- i 535-539 La Figuera. Poble i esgl.
- " 540-544 La Figuera. Torre i recinte
- " 545-546 Gerb. Restes castell i poble vell
- " 547 Ivars. Esgl. parroquial
- " 548-551 Llorens de Montgai. El castell
- " 552-558 Llorens de Montgai. Esgl. del castell
- " 559-564 Montclús. Restes del castell
- " 565-571 Montclús. Esgl. de St. Urbà
- " 572-575 Montessor. Restes del castell
- " 576-580 Montessor. Restes esgl. de Santa Maria
- " 581-583 Os de Bal..Poble, conjunt
- " 584-605 Os de Bal. . Castell, restes muralla i casal
- " 606 Cèrvoles(Os). Erm. i torre medieval (s.X o XI)
- " 607 Santalinya . Restes mur del castell
- " 608-610 Santalinya. Esglésies parroquial i de St.Salvador
- " 611-612 Santalinya. Erm. de St. Miquel
- " 613-614 Santalinya. Erm. de St. Pere
- " 615-621 Tartareu. Esgl. St. Miquel del castell
- " 622-623 Tartareu. Vestigis capella anterior castell
- " 624-626 Tragó de Nog..Poble i cap.Sta.M^a del Castell
- " 627 Tragó Esgl. parroquial
- " 628-630 Tragó Esgl. Sta. Mª de Vallverd (Nonest.Bernardes)
- " 631-638 Boix. Esgl. de St. Julià

Fig. 639-646 Balaguer. La Çuda

- " 647 Balaguer. St.Crist de Bal.(Pla d'Almatà,Sta.Mª)
- " 648-650 Balaguer. Sta. Mª d'Almatà (restes).
- " 651-652 Preixens. Casa-castell
- " 653-654 Ventoses. Esgl. de St. Pere
- " 655-673 Alòs de Balaguer. Castell i torre primitiv.; conjunt
- " 674-677 Alòs de Balaguer. Esgl. St. Miquel
- " 678 Alòs de Balaguer. Esgl. parroqu. de St. Fèlix
- " 679 Alòs de Balaguer. Retaule de St.Fèlix (s.XIV)
- " 680-681 Alòs de Balaguer.Beneitera;talla Sta.Anna(s.XV,fusta)
- " 682-685 Alòs de Balaguer.Ermites Sta.Mªde la Nou i Figuereta
- " 686-687 Anya. Esgl. parroquial
- " 688-694 Anya. Erm. de St. Marc i St. Joan (rom.)
- " 695 Anya. Erm. St. Esteve
- " 696-697 Anya. Erm. Sta. Cecília de Torreblanca
- " 698-704 Ariet, Vall d' . Castell i cap. castral
- " 705-706 Collfred. Poble
- " 707-710 Collfred. Esgl. de St. Miquel
- " 711,714-720 Comiols. Esgl. de St. Romà
- " 712-713 Comiols. Torre medieval
- " 721 Foradada. Poble
- " 722-733 Caragol, torre del (Dàdila ?). Torre medieval
- " 734 Caragol, torre del. Esgl. ant. de St. Miquel(restes)
- " 735-736 Grialó. Restes castell
- " 737-743 Grialó. Restes esgl. St.Miquel i Sta. Maria
- " 744-746 La Torrota (Malagastre ?). Esgl. i torre
- " 747-750 Marcobau. Esgl. de St. Salvador
- " 751 Montmagastre. Conjunt poble vell (desapregut)
- " 752-768 Montmagastre. Esgl. St. Miquel i adjacents
- " 769-770 Montmagastre. Erm. de la Vedrenya
- " 771-774 Montsonís. Esgl. del castell
- " 775 Montsonís. Poble; un carrer
- " 776-777 Montsonís. Santuari de Salgar. Antic Monestir
- " 778-779 Montsonís. " " . Esgl.Sta.Mª (rom.)
- " 780-784 Rubió, de Baix. Visió de conjunt; castell

- Fig. 785-787 Rubi6 de Baix. Esgl. de St. Eudald del castell
 " 788-789 Rubi6 de Mig. Esgl. de St. Miquel
 " 790-791 Vall.llebrera. Poble
 " 793-794 Vall.llebrera. Aspectes del poble
 " 792 i 795 Vall.llebrera. Esgl. de St. Ponç
 " 796-797 Vall.llebrerola. Poble
 " 798-801 Vall.llebrerola. Esgl. de St. Serni
 " 802-805 Vernet. Esgl. de Sta. Maria i torre
 " 806-809 Vilves. Torre medieval
 " 810 Vilves. Restes d'una segona torre (?)
 " 811 Vilves. Esgl. de St. Climent (absis)
 " 812-813 Monclar. Casal-castell
 " 814-815 La Donzell. Poble
 " 816 Tudela de Segre. Portal de la vila
 " 817-818 Ser6. Casal-castell
 " 819 Ser6. Esgl. de Sta. Maria
 " 820-823 Baldomà. Esgl. de Sta. Maria
 " 824-832 Figuerola de Meià. Conjunt poble i torre medieval
 " 833-842 Mulnar(Peralba). torre del Jaumet
 " 843-846 Espinal, torre de l'. Torre medieval
 " 847-850 Orença. Castell, restes
 " 851-853 Cabrera(Peralba). Esgl. de St. Pere
 " 854-857 Peralba. Aspectes del poble(deshabitat)
 " 858-861 Rúbies. Poble i esgl. de Sta. Maria
 " 862-863 Rúbies. Torre medieval
 " 864-867 Rúbies. Esgl. de Sta. Maria
 " 868-872 Vilanova de Meià. Castell i esgl. de Sta. M^a(erm.)

Solsonés/ Segarra/ Alt Urgell:

- Fig.873-879 Biosca. Castell i esgl. del castell
 " 880-881 Castellnou de les Oluges. Vila i castell
 " 882-883 Castellnou del Sió. Torre
 " 884-885 Comabella. Esgl. i castell
 " 886-889 Manresana, la. Torre medieval
 " 890-892 Manresana, la(prop Cervera). Poble i restes castell
 " 893 Vicfred. Poble

- Fig. 894-898 Besora del Navés. Castell
 " 899-902 Llobera. Castell
 " 903-906 Gavarra. Poble i església

Pallars Jussà:

- Fig. 907-913 Abella de la Conca. Esgl. de St. Esteve
 " 913 bis. Abella de la Conca. Vila. Potal
 " 914-917 St. Romà d'Abella. Esgl. de St. Martí
 " 918-920 Amargós, torre d'En.
 " 921-933 Alçamora. Poble i torre medieval (s.X-XI)
 " 934-939 Biscarri. Esgl. de St. Andreu
 " 940-942 Biscarri. Restes castell i poble vell
 " 943-951 Castellnou del Montsec. Poble i Casal dels Portolà
 " 952-959 Montllobar. Torre
 " 960-965 Moró. Poble, torre i esgl. de St. Miquel
 " 966-982 Mur. Torre primitiva i castell
 " 983-991 Mur. Esgl. de Sta. Maria i Monestir
 " 992-1000 Puigcercós. Torre medieval
 " 1001-1003 Puigcercós. Esgl. de St. Martí
 " 1004-1022 Covet. Esgl. de Sta. Maria
 " 1023-1032 Guàrdia de Tremp. Castell i esgl.
 " 1033 Llimiana. Esgl. de Sta. Maria
 " 1034-1038 Llimiana. Esgl. de St. Andreu
 " 1039-1051 Llordà. Castell
 " 1052-1058 Llordà. Esgl. de St. Sadurní (restes)
 " 1059-1060 Olibelles, Mas d'. Esgl. de Sta. Maria(B.de Rialb)
 " 1061-1063 St. Martí de les tombetes. Zona d'assentament
 " 1064-1068 St. Martí de les tombetes. Torre
 " 1069-1071 St. Martí de les tombetes. Esgl. St. Martí(restes)
 " 1072-1073 St. Martí de les tombetes. Sitges (en la roca)
 " 1074-1075 St. Martí de les tombetes. Tombes (en la roca)
 " 1076-1097 St. Miquel de la Vall. Torre prim. i castell
 " 1098-1099 St. Miquel de la Vall. Esgl. de St. Gervàs
 " 1100-1106 Estorm. Torre medieval
 " 1107-1109 Estorm. Esgl. de St. Salvador.

Fig. 1110 Bonrepòs(Toló). Esgl. de Sta. Maria (erm.)

Alta i Baixa Ribagorça/ La Llitera:

- Fig. 1111-1113 Areny. Vila
" 1114-1121 Areny. Castell(restes)
" 1122-1125 Baells. Castell i casal
" 1126-1130 Bellmunt. Castell(restes)esgl.Sta.Mª i St.Bertomeu
" 1131-1133 Calladrons. Poble, esgl. de Sta. Maria
" 1134-1136 Calladrons. Esgl. de Sta. Maria i Sta. Justa
" 1137-1141 Camporrells. Esgl. St. Miquel del fossar
(antig. de St.Abdó i St. Senent ?)
" 1142-1147 Casserres del castell. Poble i esgl. (restes)
" 1148-1149 Casserres del castell. Erm. de Sta. Sofia
" 1150-1151 Casserres del castell. Pennavera. Molins fariners.
" 1152-1154 Castillonroi. Esgl. St. Salvador de Montpedró
" 1155 Estanya. Poble
" 1156-1161 Cabestany(Estanya). Castell(restes);erm.St.Esteve
" 1162-1167 Entença. Poble i esgl. de St. Jaume
" 1168-1171 Estopanyà. Cas ell
" 1172-1173 Estopanyà. Esgl. St. Miquel del fossar
" 1174-1177 Falç. Torre i castell
" 1178-1181 Falç. Esgl. de St. Just
" 1182-1186 Fet. Assentament poble i esgl. de St. Miquel
" 1187 Finestres. Poble
" 1188 i 1196 Finestres, Congost
" 1189-1191 Finestres. Esgl. Sta.Maria i St.Jaume (castell ?)
" 1192-1193 Premsa i molí d'oli de Finestres (abandonat)
" 1194-1198 Finestres. Castell i esgl. de St. Vicenç
" 1199-1200 La Girveta. Torre medieval
" 1203-1205 La Girveta. Torre medieval
" 1201-1202 Congost de Bonrebei i erm. Mare de Deu del Congost
" 1206 Calassarç. Esgl. de St. Bertomeu
" 1207-1208 Llaguarres. Esgl. Mare de Deu del Pla
" 1209-1212. Lluçars. Torre medieval
" 1213-1224. Lluçars. Esgl. de St. Pere

- Fig. 1225 Miravet. Restes castell
- " 1226-1232 Miravet. Cap. de St. Jaume
- " 1233 Montfalcó. Poble (restes; desaparegut recent.)
- " 1234-1240 Montfalcó. Erm. de St. Bonifàs i Sta. Quitèria
- " 1241-1250 Montanyana. Vilatge i castell
- " 1251-1259 Montanyana. Esgl. Sta. Maria de Baldós (ant. St. Martí)
- " 1260-1261 Montanyana. Esgl. St. Miquel (restes escultòriques)
- " 1262-1263 Montanyana. Cloquer esgl. Sta. Maria de Baldós
- " 1264-1269 Natjà. Esgl. de St. Nicolau
- " 1270 Pilzà. Poble
- " 1271 Pilzà. Erm. Verge de Terrés
- " 1272-1273 Pilzà. Castell (restes).
- " 1274-1278 Pilzà. Esgl. de St. Miquel
- " 1279-1280 Pinyana. Esgl. de Sta. Anna
- " 1281-1286 Purroi. Poble i restes del castell
- " 1287-1289 Purroi. Fortificacions, esgl. de St. Just
- " 1290 i 1292 Soriana. Esgl. de Sta. Marina
- " 1291 Soriana. Tall Sta. Marina (pedra policromada)
- " 1293-1295 Valdellou. Torre castellera
- " 1296 Salgar. Esgl. de Sta. Maria (també Algar)
- " 1297-1298 Penella. Esgl. de Sta. Anna
- " 1299-1302 Viacamp. Torre i castell
- " 1303-1306 Viacamp. Esgl. de St. Esteve
- " 1307-1308 Viacamp. Erm. Verge de l'Obac.

INDEX PLÀNOLS URB., PLANTES I SECCIONS

La Noguera.

- Dib. 1 Ager, vila. Plànol urban.
- " 2 Ager. Planta esgl. parroquial de St. Vicenç
- " 3 Ager. Sta. Coloma. Plànol excavac. capella
- " 4-6 Ager. Sta. Coloma. Planta de la capella
- " 7-8 Ager. Sta. Coloma. Seccions excavació
- " 9-10 Ager. Sta. Coloma. Tombes sector sud necròpoli(s.XI-XII)
- " 11 Ager. St. Pere. Alçat del conjunt (zona meridional)
- " 12-15 Ager. St. Pere. Plantes genrals de conjunt
- " 16 Ager. St. Pere. Planta Col.legiata (primitiva)
- " 17 Ager. St. Pere. Secció " (reconstr. ideal)
- " 18 Ager. St. Pere. Secció " i cripta(estat actual)
- " 19(I-II)" . St. Pere. " claustre i Col.leg.(transversal, ara)
- " 20 Ager. St. Pere. " Col.legiata(transversal;rec. ideal)
- " 21 Ager. St. Pere. Dibuix alçat façana Col.legiata(actual)
- " 22 Ager. St. Pere. Cripta i castell; planta gral.
- " 23 Ager. St. Pere. Planta (reconstrucció ideal) cripta
- " 24 Ager. St. Pere. Cripta:dibuix reconstr. retaule de Sta.
Maria la Vella(seg.Duran i Sanper^s)
- " 25 Ager. St. Pere. Dibuix cap. cripta
- " 26 Ager. St. Pere. Secció del conjunt des de la zona nord
- " 27 Baronia de St. Oisme. Planta i secció de la torre
- " 28 Baronia de St. Oisme. Plànol urb. de conjunt
- " 29 Baronia de St. Oisme. Planta de l'església
- " 30 Torres de Cas. Planta i alçat torre circular
- " 31 Torres de Cas. Plànol urb. de conjunt
- " 32-35 Torres de Cas. Planta i secció esgl. de St. Jaume
- " 36-37 Claramunt. Planta torre i castell
- " 38-39 Claramunt. Plantes esgl. Sta. Maria i St. Bertomeu
- " 40 Les conclues. Planta de la torre
- " 41 Conill. Planta de la muralla (restes)
- " 42 Corsà. Plànol urb. assentament castell
- " 43 Escunç. Plànol del castell, de conjunt.

- Dib. 44-45 Escumbó. Planta i secció torre
- " 46-47 Fontdepou. Plantes i secció de la torre
- " 48 Mallabocs. Planta esgl. de St. Miquel
- " 49 Millà, Masos de. Plànol urb. de conjunt
- " 50-51 Millà, Masos de. Planta i secció de la torre
- " 52 Montaspre. Plànol urb. de conjunt
- " 53 Montaspre. Planta aljub C
- " 54 Montaspre. planta esgl. St. Miquel
- " 55 Montaspre. Planta castell
- " 56 Montlleó. Planta esgl. Sta. Maria
- " 57i 59 Oroners. Plànol urb. de conjunt
- " 58 Oroners. Planta del castell
- " 60 Oroners. Planta esgl. Verge del Remei
- " 61 Oroners. "Graffiti"cap. del Remei
- " 62-73 Oroners. Dibuix "graffiti" del castell
- " 74 Pedra. Planta cap. Mare de Deu
- " 75 La Pertusa. Planta de la capella Verge
- " 76 La Pertusa. Plànol urb. de conjunt
- " 77 La Pertusa. Planta de la torre-castell
- " 78-79 La Règola. Planta i secció de Sta. Eugènia
- " 80 St. Llorens d'Ares. Plànol topogràfic: planta i secció del conjunt.
- " 81 St. Llorens d'Ares. Plànol urb. vila jussana
- " 82 St. Llorens d'Ares. Muralla: dibuix parament
- " 83 St. Llorens d'Ares. Planta conj. esgl. i castell
- " 84 St. Llorens d'Ares. Planta de la capella
- " 85 St. Llorens d'Ares. Planta torre i cap. Sta. MA (Monest.)
- " 86 Plànol. Gravat (d'Alguaire; s. XVII. Beaulieu)
- " 87-88 Alberola. Plàn. de conj. i planta esgl. St. Miquel (Vilot)
- " 89 Algerrí. Planta del castell (aprox.)
- " 90 Avellanes. Planta de conjunt del poble vell
- " 91 Blancafort. Erm. St. Salvador: planta i secció
- " 92-95 Camarasa. Planta i secció St. Miquel del castell
- " 96 Camarasa. Gravat vila i castell (s. XVII, Beaulieu)
- " 97 Camarasa. Planta de les torres del castell subsist.
- " 98 Castelló de Farfanya. Plàn. urb. del castell

- Dib. 99 Castelló de Farfanya. Planta esgl. Sta. Maria
- " 99 b) Castelló de Farfanya. Planta esgl. St. Miquel
- " 100 Castelló de Farfanya. Secció " " "
- " 101 Castelló de Farfanya. Planta de conjunt Taütetes.
- " 102 Castelló de Farfanya. Secció " "
- " 103 Castelló de Farfanya(gravat s.XVII castell;Beaulieu)
- " 104-105 Cubells. Planta i secció esgl. Sta. M^a del castell
- " 107 Cubells. Planta esgl. St. Miquel
- " 108 Cubells. Planta esgl. St. Pere
- " 109-110 La Figuera. Plàn. urb. conj. i planta esgl.
- " 111 Monclús. Plànol urb. de conjunt
- " 112 Monclús. Planta esgl. St. Urbà
- " 113 Montessor. Plànol urb. de conj. i secció
- " 114 Montessor. Planta de l'esgl.
- " 115 Os de B.. Plànol urb. de conjunt del castell
- " 116 Os de B.. Plànol topogràfic de les partides
- " 117-118 Cèrvoles(Os). Planta i secció torre(restes)
- " 119 Santalinya. Planta restes vidents del castell
- " 120 Santalinya. Planta esgl. St. Salvador
- " 121 Tartareu. Planta esgl. de St. Miquel
- " 122 Tartareu. Planta aprox. conjunt castell(restes)
- " 123 Tragó. Planta Sta. Maria del castell
- " 124 Tragó. Planta Sta. Maria de Vallverd(Monest.)
- " 125-126 Boix. Planta i secció esgl. de St. Julià
- " 127 Balaguer. Plànol topogràfic Mig Segre(gravat s.XVII)
- " 128 Balaguer. Traçat de les fortificacions
- " 129 Balaguer. Planta de la Çuda(segons Chr. Ewert)
- " 130 Alòs de Bal.. Planta torre primitiva
- " 131 Alòs de Bal.. Planta esgl. de St. Miquel
- " 132 Alòs de Balaguer. Plànol de conjunt del castell
- " 133 Alòs de Balaguer. Plànol sector C castell
- " 134 Alòs de Balaguer. Secció sector C del castell
- " 135-136 Alòs de Balaguer. Plantes sectors A i B
- " 137 Anya. Planta Erm. Sta. Cecília
- " 138 Anya. Planta erm. St. Marc i St. Joan

- Dib. 139 Ariet, Vall d'. Planta del castell
 " 140 Ariet, Vall d'. Planta esgl. St. Bertomeu
 " 141 Collfred. Planta esgl. St. Miquel
 " 142-143 Comiols. Planta i secció torre medieval
 " 144 Comiols. plàn. urb. de conjunt
 " 145 Comiols. Planta esgl. de St. Romà
 " 146 Caragol, torre del (Dàdila ?). plàn.urb. conjunt
 " 147 Caragol, Torre del " .Planta i secció torre
 " 148 Caragol, Torre del " " esgl.antig.St.Miquel
 " 149 Grialó. Plàn. urb. de conjunt
 " 150 Grialó. Planta esgl. de St. Miquel i Sta. Maria
 " 151 Torrota(Malagastre ?;Montsonís). Planta esgl.
 " 152 Marcobau. Planta esgl. St. Salvador
 " 153 Montmagastre. Secció esgl. St. Miquel
 " 154 Montmagastre. Planta castell (restes, aprox.)
 " 155-156 Montmagastre. Planta esgl. i estances annexes
 " 157 Montmagastre. Planta erm. de la Verge de la Vedrenya
 " 158 Montsonís. Planta esgl. St. Urbà del castell
 " 159 Montsonís. Salgar. Planta esgl. Sta. Maria
 " 160 Rubió de Baix. Conjunt castral
 " 161-162 Rubió de Baix. Planta, secció de la torre
 " 163 Rubió de Baix. Planta esgl. St.Eudald del castell
 " 164 Vall-ilebrerola. Planta esgl. St. Serni
 " 165 Vernet. Planta esgl. Sta. Maria
 " 166 Vilves. Planta esgl. St. Climent
 " 167 Mulnar, torre(Peralba). Planta torre d'En Jaumet
 " 168 Espinal, torre de l'.(Orenga). Planta torre
 " 169 Orenga. Planta del castell (restes)

Solsonés:

- Dib. 170 Biosca. Planta esgl. Sta. Maria del castell
 " 171 Biosca. Plànol urb. de conjunt del castell
 " 172-173 Besora de Navés. Planta, secció castell
 " 174 Llobera(Solsonés). Planta castell
 " 175 Olius. Planta esgl. St. Esteve
 " 176 Gavarra(Alt Urgell). Planta esgl. St. Serni

Pallars Jussà:

- Dib. 177 St. Romà d'Abella. Planta esgl. St. Martí
" 178 Alçamora. Plantes i secció torre medieval
" 179 Alçamora. Plànol conjunt del castell
" 180-181 Biscarri. Plàn. urb. de conjunt i planta St. Andreu
" 182-183 Montllobar. Plàn. conj.; planta i secció torre
" 184-189 Mur. Plantes i secció del castell
" 190 Mur. Planta esgl. Sta. Maria (Non.)
" 191 Puigcercós. Plantes i secció de la torre
" 192 Puigcercós. Planta de la torre i restes esgl.
" 193 Covet. Planta esgl. Sta. Maria
" 194 Covet. Planta esgl. Sta. Maria i secció tribuna alta
" 195 Guàrdia de Tremp. Planta del castell
" 196 Guàrdia de Tremp. Planta esgl. i conjunt
" 197 Guàrdia de Tremp. Planta esgl. St. Feliu
" 198 Llimiana. Planta esgl. Sta. Maria
" 199-201 Llordà. Planta conjunt i secció del castell
" 202 Llordà. Planta esgl. St. Sadurní
" 203 St. Martí de les Tombetes (Moró). Plàn. urb. de conjunt
" 204 St. Martí de les Tombetes (Moró). Planta esgl. St. Martí
" 205-207 St. Martí de les Tombetes " . Planta, secció torre
" 208-210 St. Martí de les Tombetes " . " " sitges
" 211 St. Martí de les Tombetes " " tombes (sobre roca)
" 212-213 St. Miquel de la Vall. Planta, secció conj. castell
" 214 Estorm. Plantes, secció torre medieval
" 215 Toló. Planta esgl. St. Vicenç del castell
" 216 Toló. plànol urb. conjunt castell (restes, aprox.)
" 217 Donrepòs (Toló). Planta esgl. Sta. Maria

Alta i Baixa Ribagorça/ La Llitera:

- Dib. 218 Areny. Plànol conjunt del castell urb.
" 219 Bellmunt. Plàn. conjunt(esgl. i restes castell)
" 220 Bellmunt. Planta esgl. Sta. Maria i St. Bertomeu
" 221 Celladrons. Planta esgl. Sta. Maria
" 222 Camporrells. Planta esgl. St. Miquel (ant. St. Abdó i St. Senent ?)
" 223 Entença. Planta esgl. St. Jaume
" 224 Estopinyà. Plànol de conjunt del castell
" 225 Estopinyà. Planta esgl. St. Miquel
" 226 Estopinyà. Planta esgl. St. Salvador del fossar
" 227-228 Falç. Plànol de conjunt i plantes de la torre
" 229 Falç. planta esgl. St. Just
" 230 Fet. Planta esgl. St. Miquel
" 231 Finestres. Planta del castell (banda poble)
" 232-234 La Girbeta. Plantes i secció de la torre
" 235-236 La Girbeta. Plànol de conjunt i planta torre
" 237 Miravet. Plànol de conjunt (restes castell i esgl.)
" 238 Miravet. Planta esgl. St. Jaume
" 239 Montfalcó. Erm. de Sta. Quitèria
" 240 Montanyana. Plànol de conjunt
" 241-242 Montanyana. Torre medieval
" 243-244 Natjà. Planta i secció esgl. St. Nicolau
" 245 Pilzà. Planta erm. de la Verge de Terrés
" 246 Pilzà. Plànol conjunt castell
" 247 Pilzà. Planta esgl. St. Miquel
" 248 Pinyana. Planta esgl. Sta. Anna
" 249 Siscar. Planta esgl. St. Miquel
" 250 Soriana. Planta esgl. Sta. Marina
" 251 Valdellou. Planta esgl. Sta. Maria
" 252 Viacamp. Plànol de conjunt castell
" 253-254 Viacamp. Plantes torre rodona
" 255 Viacamp. Planta esgl. St. Esteve
" 256 Viacamp. Planta esgl. Verge de l'Obac.

PRIMA PARTE

LA NOBILITÀ

CAPÍTOL PRIMER

LA NOGUERA - VALL D'AGER

AGER	sit. m.	289,4 ⁰ 27'00''	-42 ⁰ 00'00''
AGULLÓ	" "	289,4 ⁰ 24'32''	-42 ⁰ 00'16''
AMETLLA	" "	290,30 ⁰ 42''	-42 ⁰ 00'45''
BARONIA DE SANT OISME	sit.m.	324,4 ⁰ 32'09''	-41 ⁰ 59'48''
BERBELL			
CAS	sit. m.	327,4 ⁰ 29'00''	-41 ⁰ 51'09''
CLARAMUNT	" "	289,4 ⁰ 23'25''	-42 ⁰ 01'35''
COLOBOR	" "	289,4 ⁰ 28'27''	-42 ⁰ 02'01''
CONCLUES			
CONILL	" "	289,4 ⁰ 29'00''	-41 ⁰ 01'00''
CORÇA	" "	289,4 ⁰ 22'29''	-42 ⁰ 01'45''
ESCUMÓ			
FONTDEPOU	" "	327,4 ⁰ 26'47''	-41 ⁰ 57'40''
MALLABECS	" "	290,4 ⁰ 30'20''	-42 ⁰ 02'00''
MILLÀ	" "	327,4 ⁰ 23'15''	-42 ⁰ 00'00''
MASOS DE MILLÀ	" "	327,4 ⁰ 22'46''	-41 ⁰ 57'59''
MONTASPRE	" "	289,4 ⁰ 29'45''	-42 ⁰ 01'15''
MONTLLEÓ	" "	327,4 ⁰ 25'34''	-41 ⁰ 59'00''
MONTSÓ			
ORONERS	" "	328,4 ⁰ 31'43''	-41 ⁰ 59'50''
PERTUSA	" "	289,4 ⁰ 21'40''	-42 ⁰ 02'39''
PEDRA	" "	289,4 ⁰ 26'50''	-42 ⁰ 01'43''
REGOLA	" "	327,4 ⁰ 28'50''	-41 ⁰ 59'48''
SANUY, Torre	" "		
SANT JUST	" "	328,4 ⁰ 30'33''	-41 ⁰ 59'44''
SANT LLORENÇ			
D'ARES	" "	289,4 ⁰ 22'55''	-42 ⁰ 02'45''
VILAMAJOR	" "	327,4 ⁰ 25'54''	-41 ⁰ 56'10''

LA VILA D'ÀGER

Descripció: Distribució de la xarxa vial i muralles

Decripció de la parroquial de St. Vicenç-St. Salvador

El retaule gòtic de St. Vicenç

Les batejadores (sarcòfag romà del s. III)

Aspectes històrics

Il.lustracions

El jaciment de Sta. Coloma

La capella de Sta. Maria del Pla

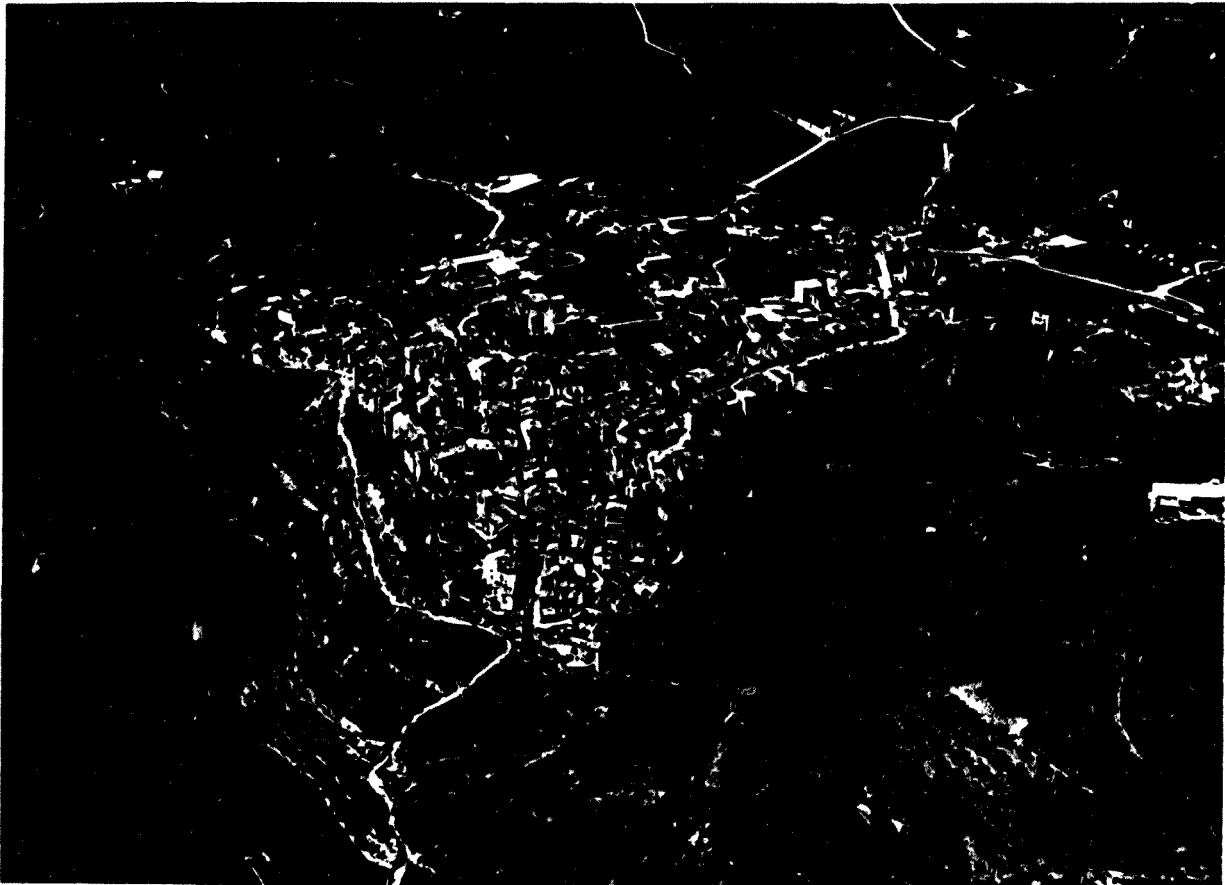

FIG. 1

VILA D'AGER

Visió general de la vila, aèria, que ens permet, com en el plànol, veure encara el nucli murallat de la vila i els dos arrabals als extrems. En la part superior dreta hom veu la carretera de Balaguer fins Terradets que connecta amb l'arrabal del Pedró i de la qual parteixen els camins de l'Ametlla i Coll d'Ares. Circumdant Solsdevila i St. Martí, per la Pena, es veu també el vell camí que provenia de Santalinya.

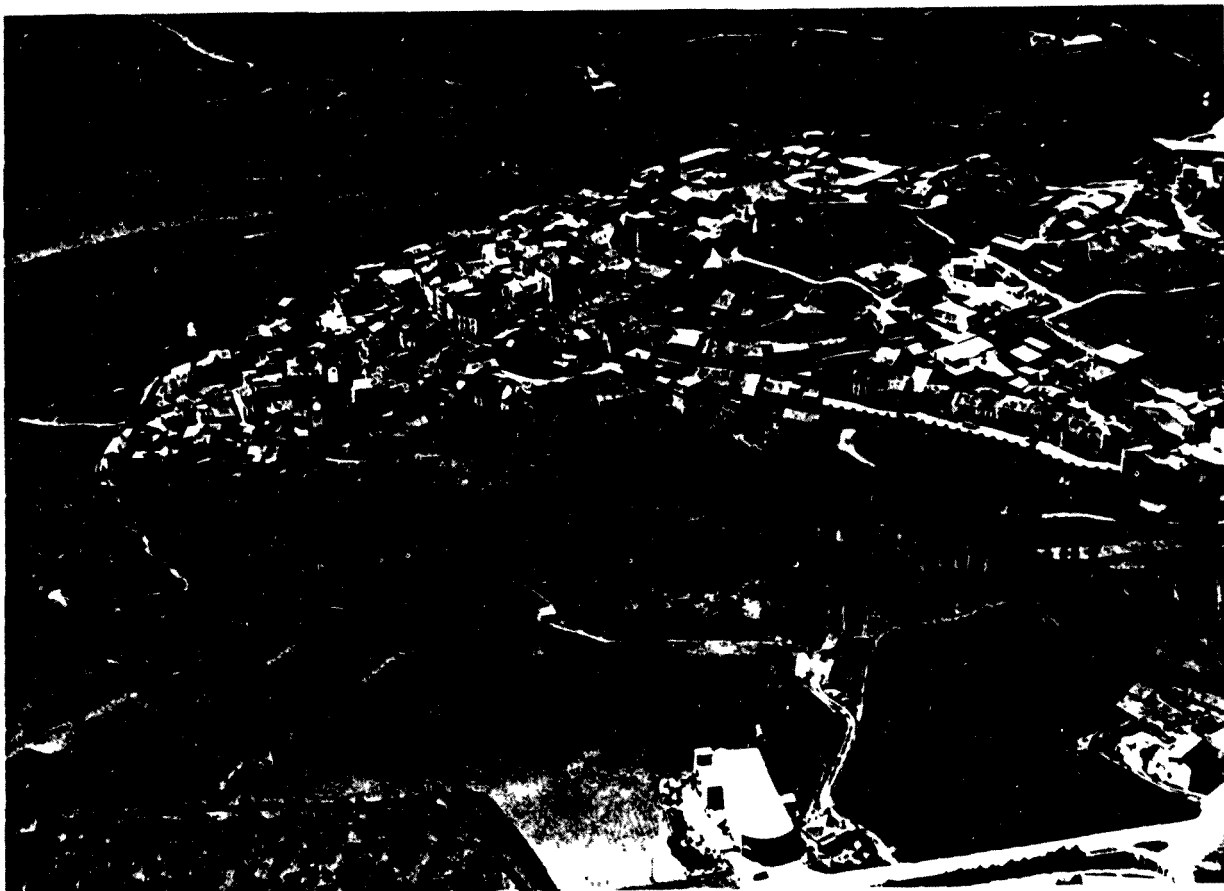

Fig. 2

VILA D'AGER

Visió general també de la vila des del rabal del Pedró, amb la Col·legiata coronant el conjunt i la gran torre darrera -avui molt degradada-; el nou carrer de la font puja recte fins el portal del Pedró i el camí nou, sota el qual s'apinya el barri de Solsdevila, constrenyit per la muralla que encara l'encercla. S'hi veu també el buit de la plaça i l'església parroquial sota i a l'extrem.

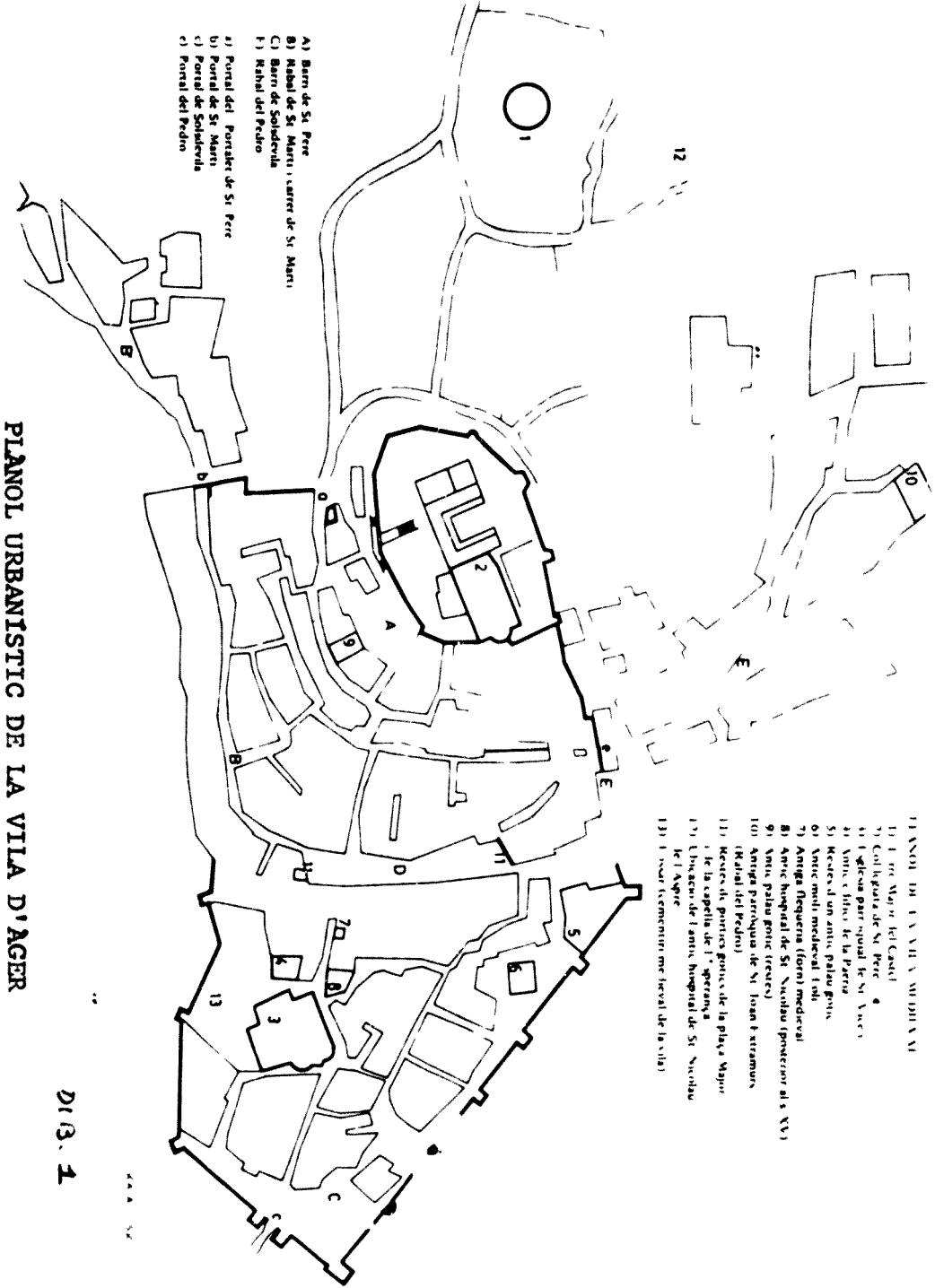
FIG. 3

Visió General de la vila segons el gravat executat per Beaulieu el 1647, on destaca la gran torre major, la Col.legiata al centre i la parròquia al dessota.

FIG. 4

Plànol de la fortificació agerenca, segons el mateix autor, on s'inclou tot el castell, des de la torre major a la Col.legiata.

PLANOL URBANÍSTIC DE LA VILA D'ÀGER

DIB. 1

AGER, Vila (Vall d') : Descripció del casc històric i de la parròquia de St. Vicenç

Veurem de donar la descripció de la vila, tal com avui ens apareix i incidint en les restes medievals tant de l'Alta com de la Baixa Edat Mitja, tenint en compte que el persistent dels s. XI-XII és ben poc.

Tal com mostrem en el plànol urbanístic del conjunt, la vila es distribueix escalonadament sota del conjunt del castell de St. Pere, per la banda de migdia, integrant els barris de St. Pere i St. Martí en un primer nivell del decliu del puig d'assentament i Solsdevila a continuació en un segon nivell inferior, mitjançant entre dits nivells la plaça major, que veurem es desenvolupà com a tal en la baixa edat mitja. A dits barris s'hi integren a més a més, a dreta i esquerra dels barris de St. Martí i St. Pere, els arrabals del Pedró i de St. Martí, que restaven fora muralles.

La xarxa de carrers és irregular i en la seva major part costeruts, distribuïnt-se de forma radial i horitzontalment, en relació al castell, els dels barris de St. Pere i St. Martí, que s'adeqüen així a la pròpia configuració del terreny. El barri de Solsdevila, en canvi, distribueix la xarxa de carrers en relació a la parròquia de St. Vicenç. Cal destacar, que en constituir-se la plaça major en centre neuràlgic de la vila (1), el traçat primitiu es modificà lleugerament, sense però que variés massa, doncs més que la creació d'una nova plaça, el que es feu fou eixamplar-la. Cal puntualitzar, que el lloc on se situava segurament l'assentament més primitiu de la població, actualment es troba despoblat. Ens referim a l'espai que mitjança entre el castell i el Reducte -antiga torre major del castell-, on ara hi ha solament camps de conreu, corrals i eres. Ho creiem així, pels testimoniatges apareguts de fonaments i plantes d'habitat en aquest lloc, exhumats en obres executades per la portada d'aigües -aparegueren colgons de llars amb nombroses monedes medievals-. A més, varios documents baix medievals, la referència dels quals publiquem en el nostre "Recull d'història de la Vall d'Ager" (2), situen cases dins el castell; ubicació que solament pot entendre's, si hom considera

dita zona habitada, puix dalt del castell es inversemblant pensar en la presència de cases. Sabem també, com en l'àrea on es troba la torre del reducte, hi havia el castell del castlà, separat així del recinte de St. Pere, amb la torre major. Caldria excavar l'entorn de dita torre, actualment un camp de conreu, per tal d'esbrinar els fonaments de la fortalesa o edificis que hi havia prop de la torre. Els gravats d'En Beaulieu, dels quals n'adjuntem dos, executats entorn el 1647, immediatament abans del bombardeig de la vila, partidària de l'arxiduc Carles, testimonien perfectament l'existència de dita fortalesa o potser solament torre, com queda indicada en el plànol. Endemés tenim constància, que aquest camp fou propietat de la família Portolà, que fou la detentora dels drets de castlania en època moderna.

Anem a passar tot seguit a la descripció del recinte de muralla. Com en el cas de les poblacions islàmiques, podríem distingir a Àger, entre el castell principal -fortificat com si es tractés d'una acrópoli del Pròxim Orient, que es correspondria a la Çuda o alcàsser islàmic-, un primer recinte murallat, destinat sobretot al cos militar -el que seria l'alçava àrab- i la vila propiament amb el seu recinte també de muralla. Triple divisió que descriu també Pirenne en l'evolució i desenvolupament de les ciutats feudals a partir d'un vell nucli, que amb el temps integraria el nou burg (3). Aquí solament podem puntualitzar aquesta triple divisió sense entrar en un estudi profund al respecte, puix caldria una investigació arqueològica molt minuciosa per arribar a alguna conclusió d'una certa validesa. En el plànol que adjuntem hem marcat amb una línia més negra allò que subsisteix de les muralles. De fet es conserva la major part del recinte que es constituï des del s. XI, com clos de la vila i ha desaparegut gairebé tot el recinte que inclia el primer nucli amb la torre major de planta circular -actualment molt modificada i malmesa-, tal com ho visualitzem en el plànol d'En Beaulieu, considerat castell també, malgrat haver-hi cases dins. La seva total destrucció es produí en la primera guerra carlina.

Com era l'usual, la muralla es disposa entorn de la vila, adaptant-se a les característiques del terreny, conservant així i tot un

traçat bastant regular. Hom pot veure, com la part millor conserva da és la del barri de Solsdevila, que inclou el portal del mateix nom amb dues torres de flanqueig, portal i l'arcada dovellada del qual es desmuntà als anys vint, aquest segle, conservant-se solament testimonis gràfics -fotografies de finals del s. XIX-; en la resta del recinte es disposen regularment torres de flanqueig de secció quadrada, excepció de dues de planta semicircular.

Malgrat les successives reformes, dutes a terme arran de les guerres que s'anaren succeint, de Joan II (s.XV), els Segadors (s. XVII) i guerres carlines (s. XIX) -sabem, per exemple, que el Ros d'Eroles refé les fortificacions d'Àger abans de la primera guerra carlina-, hom constata la presència d'un aparell medieval de carreu petit, mal escairat i regularment afilerat; també la presència de grans carreus reaprofitats en les parts baixes, que certament són les zones menys modificades. Quant a les torres de flanqueig, com s'indica en el plànol, estaven buidades internament i devien posseir estructures de fusta, excepció de les torres circulars de cos macís amb obra de reble. Endemés, presenten -d'una d'elles, emperò, s'arrencà el revestiment a primers d'aquest segle, puix és vistent encara en fotografies del segle passat- un aparell més cuidat i allargat. Hom podria pensar que es tracta d'anteriors vestigis i adhuc suposar les vestigis d'època de la dominació islàmica; hipòtesi també difícil de sostenir, per tal com desconeixem totalment el temps de la seva estada a Àger i com s'adequaria la vila i castell a llurs finalitats de vida.

A més del portal de Solsdevila, es conserva íntegrament el portal del Pedró, sense torres de flanqueig, constituït per una doble gran arcada dovellada, i el de St. Martí, amb l'arcada desplaçada i modificada la seva estructura, que deuria respondre a l'entrada d'una sola torre, segons es despren dels vestigis que subsisteixen. Era la portada principal, aquesta, malgrat s'indiqui al plànol de Beau-lieu solament el portal del Pedró com porta d'accés, almenys durant tota l'Edat Mitja (4). Finalment ens resta encara citar el portalet de St. Pere, que donava eixida al camí que duu a Agulló, del qual solament queda el testimoniatge d'una torre reaprofitada com vivenda.

Pel que fa a les cases, es conserva al carrer de St. Vicenç l'antic forn communal, amb volta de creueria, que antigament fou patrimoni de la castlania -s'esmenta ja al s. XV-; també es conserva a Solsdevila, tocant a la muralla, les restes del molí vell de l'oli -subsistí fins al anys trenta d'aquest segle- amb restes d'arcades i murs de canteria de factura gòtica. Endemés hi havia el molí també d'oli del Pedró -prop la font-. El de Solsdevila rebia aigua del reg de regasol per sota de la muralla.

Quant als molins fariners, que hem estudiat i publicat a l'"Acta Meúciaevalia"(5), sota mateix de la vila hem de citar el de Serrano -l'antic molí doble dels canonges-, el molí doble de Farran -al barranc de Pui- i el molí també doble de Serra.

Malauradament, en la darrera guerra carlina, la vila sofrí greument els efectes d'un llarg setge, quedant enrunada en bona part -actualment molts apedaçats de cases i també patiots daten d'aleshores-. Sabem també documentalment, que foren nefastes les guerres de Joan II i dels Segadors. Resten en moltes cases, dins llurs estructures, moltes arcades gòtiques encara, emperò pel que fa al càrrec extern les modificacions les han anat variant i poc hom pot destriar-ne tipològicament medieval. Per exemple, de la vella parròquia de finals del s. XIV, hom pot admirar solament l'heràldica del portal i els fonaments i arcades del primer pis.

D'entre els carrers són destacables per la seva fesomia alhora popular i d'un urbanisme de traçat irregular d'alta muntanya o de zona de muntanya, els de St. Pere i la Penya. La plaça, en canvi, té molt amagats els vestigis medievals i divuitescs que evoca Mazoz al seu Diccionari, car foren molt transformades les cases entre finals del segle passat i primera meitat d'aquest. Un carrer també interessant és el de St. Martí, que fou almenys des del segle XVIII fins a primers d'aquest, quan es construí la nova carretera, el més important i vistent amb nombroses cases senyorials com la dels Portolà, dels Sanuy etc..., totes del s. XVIII. També molts serveis es concentraven aquí, en l'arrabal oficis artesans com els de farrers, fusters etc... i al llarg del carrer fondes, farmàcia -es conserva una farmàcia del s. XVIII- etc...

Pel que fa a l'abastiment d'aigua, cada barri comptava amb font pròpia; les principals la de Solsdevila, el Pedró i St. Martí. En la del Pedró s'hi conserva un pont d'un sol ull del s. XV -el tenim documentat- i una torre albarrana, que deuria tenir la funció de protecció dels usuaris, de planta gairebé circular. Com ja hem descrit, la vila comptava amb dos arrabals, que posseïen parròquia pròpia. De St. Martí, malgrat les referències històriques i saber més o menys on situa la tradició l'església, cal encara fer prospeccions arqueològiques per tal de cercar-ne els fonaments; també per la documentació sabem que hi existia al s. XII un hospital de pelegrins que depenia del Monestir premostratenc de les Avellanès. L'altre arrabal, el del Pedró, anomenat també "fores portes" en la documentació del s. XII, tenia també parròquia pròpia dedicada a St. Joan, de la qual a mitjans d'aquest segle es trobaren les restes més primitives pre-romàniques. Es desmuntà un camp per aixecar una casa i hi sortí al costat d'enterraments, dos capitells llisos i fragments de fust no datables més enllà del s. X. Sorprenentment la capella s'abandonà -potser fou destruïda quan la presa d'Àger- i se n'erigí una de nova planta cinquanta metres més lluny, de la qual persisteixen murs reaprofitats en una casa -el bancal de davant de la casa és encara apellat de St. Joan i antigament s'hi celebrava la diada d'aquest sant- insuficients per la datació precisa del temple, que pensem es tornaria a aixecar tot seguit després de la conquesta d'Arnau Mir de Tost. Un llibre de visita (6) del s. XVIII, de l'Arxipresbiterat, fa esment encara d'aquesta església, precisant que servia per auxiliar espiritualment als nombrosos masians i altres habitants fora muralles, després que s'havia efectuat el toc de queda i la vila restava closa fins l'endemà al matí. Per això se l'anomena Sant Joan Extramurs.

En aquest arrabal i fins a l'Aspre, tota la costa del puig que coronava el castell per la banda N.W. comprenia les eres i palle-res de la pagesia -avui encara s'anomena erals-, així com nombrosos corrals, que testimonialment es documenten des del s. XI; hi havia també cases i els trulls del delme del Monestir de St. Pere

-encara s'hi conserven i deurien contenir oli o vi millor-; en el bancal de St. Joan, suara esmentat, en les obres de fonamentació d'un nou edifici que es feren fa dos anys, hi aparegueren també moltes restes d'habitable -fonaments de murs dispersos- i les restes del que hauria pogut ésser un trull, que nosaltres abans de la seva destrucció excavàrem i estudiàrem, sense que poguessim esclarir massa cosa; es versemblant que es tractés d'un trull pel tipus de rajola quadrada apareguda al terra de grans dimensions i també pel fet d'haver aparegut en el bancal un llosa de pedra ben tallada, cuberta d'un trull (hi ha una inscripció que indica " trull de St. Pere" i porta una data del s. XVIII).

La parròquia principal de la vila, a la qual estaran sotmeses les restants, des d'almenys el s. XI, serà la de St. Vicenç, al costat de la qual, per la banda Nord, s'hi erigirà entorn al 1048 el temple de St. Salvador.

Hem de dir, que malgrat tenir constància ^{de} la seva existència com parròquia des del 1041, gairebé ^o conserva vestigis del s. XI, degut a les successives reformes. Com era l'usual en les parròquies rurals o de viles petites es tractava d'un temple d'una nau; si us fixeu en el plànol que adjuntem, és la nau central la que es correspon amb el vell temple. Amb l'orientació precisa, l'absida semicircular rematava dita nau; la porta primitiva d'ingrés

no podem precisar en quin mur es trobava, si al de ponent o al de migdia, degut a les transformacions sofertes per dits murs; així i tot, estem convençuts que era al mur de ponent. Malauradament ben poc és visible d'aquesta fàbrica romànica, car la volta romànica es substituï per una de creueria al s. XIV, més airosa, i al mur de migdia s'hi afegí una nova nau d'estil neoclàssic al s. XIX (principis), que es comunicà amb la central mitjançant tres grans arcades, practicades en la fàbrica del mur romànic, restant així solament vistent l'absida. Absida que deuria sofrir també remodelacions en el s. XII, puix solament la base d'assentament, constituïda per grans carreus, sembla pertanyer a la vella fàbrica; sobre ell s'aixeca tot l'absis, uniforme, amb un revestiment de ca-

rraus ja perfectament tallats, de factura allargada i un major tarmany que els propis del s. XI, pel qual no pot datar-se anterior al s. XII. Llis es perllonga fins el nivell del claristori, sense que aparegui cap indici d'haver-hi hagut la típica finestra absidal; en dit nivell, l'absida adopta una forma poligonal, adaptada al cubriment gòtic, que es logra mitjançant contraforts que flanquegen alhora tres finestrals de traceria, situats al centre de les cares.

Potser la reforma esmentada de l'absis fou tardana i coetània de l'erecció del cloquer de planta rectangular, que es construí als peus del temple, adossat al mur de migdia. Si comparem els aparells tenen certes semblances i cap d'ells mostra senyals de picapedrer, pel qual és versemblant pensar que les obres s'efectuaren durant la segona meitat del s. XII tot més. Al campanar esmentat s'hi accedia per l'interior de la nau i l'ascens s'efectuava per una escala de cargol, que considerem més tardana que l'obra restant del cloquer, puix hi apareixen ja senyals de picapedrer; nosaltres la situem dins el s. XIII. El campanar, d'altra banda, està constituït per dos cossos perfectament delimitats per un cornissament llis, el superior dels quals conté les típiques finestres d'arcada de mig punt, dovellades, de campanes; el cos inferior solament conté dues finestrelles d'espitllera en els murs E. i S. i a nivell del segon pis en relació al cor actual gòtic. Segurament l'obra no s'acabà i es deixà tal com avui apareix, amb una cuberta d'encavallada de fusta de doble vessant.

Afortunadament, són molt més vistents les restes de la fàbrica romànica de l'església de St. Salvador, la qual s'uní al s. XIV a la de St. Vicenç, tal com ho expressem en el plànol, mitjançant dues grans arcades apuntades; es constituï de fet un temple romànicogòtic, amb predominància del nou estil; perduraria sense canvis fins al inici del s. XIX, quan tot el temple es disfressà de neoclàssic.

Tornant al temple de St. Salvador, malgrat es modificà també la volta o cubriment romànic al s. XIII, que esdevingué de volta apuntada seguida -tipologia corrent (7) en aquest segle-, es conserva

encara bona part dels murs de la fàbrica i bona part de l'àbsis. Hom pot veure en les fotografies que adjuntem, com l'aparell, tant del mur septentrional, com de la zona de l'àbsis, es correspon al que hem descrit com propi del s. XI; és a dir, carreus minços, mal escairats i regularment afilerats. Com hom pot veure també en les il·lustracions, la nau única s'il·luminava a través de dues finestres de doble biaix, practicades en el mur septentrional de la nau, de forma ovalada externament, i la típica finestra absidal d'arc de mig punt dovellat.

Malauradament l'àbsis fou tallat per la meitat al s. XIV, per situar-hi una estança que hauria de servir de sagristia del nou temple biabsidial. També es deuria variar segurament la portada del temple, situada a ponent, actualment tapiada, sense que puguem fer cap descripció fins que es restauri i es tregui el tapiat. Les dues esglésies durant el s. XIII i fins la restauració-ampliació del XIV, es comunicaven per una porta, descoberta en les darreres modificacions -des del s. XVIII hi existia la capella barroca dedicada al santíssim amb retaule barroc, que es desmuntà per fer-hi un presbiteri modern postconciliar-, de clara semblança cistercenca en l'austeritat de la seva execució.

Finalment, en relació amb aquesta església, cal esmentar la petita cripta que aparegué també en l'esmentada reforma. Situada sota mateix del presbiteri, es troba actualment plena de runa i d'ossos, puix es reaprofità com ossari des d'època medieval, suposem. Nosaltres l'hem explorada, mercés a l'esvoranc que es practicà en la volta de canó del seu sostre. Mentre no es neteji, no podrà esclair-se totalment la forma i planta i molt menys l'accés, que deuria practicar-se de ben segur per la nau, seguint l'esquema de les criptes italianes i també de les nostres criptes romàniques del s. XI amb presbiteri elevat per encavir-hi la cripta sota -Olius, Cardona, Roda en són exemples-; aleshores mitjançant una esgraonada es descendeix a la seva nau. Esperem que es pugui netejar aviat per fer-ne l'estudi adquat.

La Sagrera o fossar d'aquests temples comprenia l'espai que al Sud mitjança entre St. Vicenç i la muralla, extenent-se després per ponent. Sobretot la documentació del s. XII ens situa cases fins i tot dins, que eren propietat de l'abadia o de la parròquia i per tant estaven sotmeses a la seva jurisdicció. Com edificis principals s'hi edificaran dins la casa del Consell a finals del s. XIV, que hem citat ja, i l'hospital de la vila -l'edifici actual amb pedres reaprofitades de la Col·legiata, es reconstruí al s. XIX, després de les guerres carlines, puix fou destruït en la primera guerra carlina-; aquest hospital rebrà al s. XIX i en els anteriors d'època moderna la titulació de St. Nicolau, pel que suposem que és l'hereu del construït a l'Aspre a finals dels s. XI per expressa voluntat d'Arsenda, la muller d'Arnau Mir de Tost. Tenim documentat també al s. XV l'hospital de St. Joan, que suposem hauria estat ubicat prop de l'església anteriorment de St. Joan; era totalment municipal, essent la pròpia paeria la que s'encarregava d'elegir en consell els dos administradors de les seves rendes (8).

Cal destacar abans d'acabar la importància de la Sagrera, on s'efectuaven les assemblees de poble i els primers consells, segurament des del segle XI; costum que esperpetuà fins al s. XIV, quan es construï l'edifici del consell. També era el lloc on el batlle trametia i executava els manaments senyorials(9). El rector de St. Vicenç era així mateix el notari de la vila, podent afirmar-se que des del s. XIII gaudiria aquesta d'escrivania.

Hem afegit en les il·lustracions, el famós sarcòfag tardo-romà, que serveix de batejadora des de temps immemorial i que fou traslladat al segle passat des de la Col·legiata, on adhuc havia servit pel bateig d'immersió. Obra d'època antonina en marbre (s.III), segurament fou importat de la metròpoli romana o de la Provença. També hi hem adjuntat fotografies del bancal central del retaule gòtic que havia presidit l'altar de St. Vicenç i que fou substituït per un retaule barroc al s. XVIII -es cremà aquesta darrera guerra i solament restes fragments i algunes columnes-. Aquest retaule pertanyia a un estil tardà del s. XV (8) i s'atribueix a un mestre de l'escola aragonesa.

El Sant Vicenç s'asseu sobre un gran tron que mostra semblances ja renaixentistes. El gofrat daurat del fons apareix com persis tència de la tradició i com un arcaisme molt típic de l'escola de Lleida i la nissaga dels Ferrer, els representants més quali ficats de dita escola. El mestre en qüestió hom diu si no es trac taria d'un tal Javierre. Cal encara un estudi més minuciós de la taula, actualment no visitable, puix es guarda al palau episcopal de Lleida esperant la seva restauració.

El Sant apareix voltat d'una orquestra molt típica de l'època formada per àngels músics que toquen els següents instruments: un llaüt, una arpa, una flauta dolça i un arpegione, un orgue positiu, un rabel o instrument de la família de les vieles (vio les) i un instrument de percussió de la família dels sistres. Per ésser una de les peces més remarcables de les conservades en cara a la vila, anem tot seguit a donar la descripció i les refe rències dels estudiosos del sarcòfag esmentat. De la bibliografia per nosaltres emprada, el primer en donar-ne una descripció fou l'Arxiprest d'Àger Ambrosi Esuder l'any 1784, en la visita efec tuada a la Col·legiata (9). Diu: "-Las fuentes bautismales...tie nen por delante una làpida antigua y curiosa que algunos quieren que sea sepulcro del tiempo de los romanos. Por el busto en medio se descubre y las varias y jeroglíficos que le rodean. No tienen inscripciones alguna que se descubran...". Bosarte (10), tot ci tant a Caresmar, dona notícia d'un sepulcre romà de marbre blanc semblant al de la casa de l'Arcebià de Barcelona. Laborde (11) diu que es tracta d'un sarcòfag amb una escena de caça semblant a la que hom pot veure al sarcòfag de la casa de l'Arcebià -ens demostra que no veié la peça i que es refià de Bosarte-; Cean Ber mudez (12) parla d'un sepulcre amb relleus en fris i un escut al centre amb la figura esculpida d'una dona; també descriu nens ju gant "amb caracolas en sus manos en el mar, donde asoman peces". Després d'aquests primers autors, que en donen referència, però cap estudi, ens trobem amb l'estudi d'Schlunk (13), que el situa dins del tipus endegat en època dels flavis; d'un bon art, el com para amb el que va servir de sepulcre a Ramir II de St. Pere el Vell d'Osca, amb un fris esculpit i el clipeus sostingut per dos

genis alats. També el compara amb els que tenen com tema el misteri d'Eleusi de Barcelona, Tarragona i Girona, els quals situa Puig i Cadafalch dins un taller provençal.

Hübner(14) fa notar, com el gust pels sepulcres en relleu s'inicia en època d'August a Roma, passant tot seguit a les províncies. Qui millor, però, ha estudiat el sarcòfag d'Àger és Antoni Garcia Bellido (15); de fet tampoc veié la peça, puix indica haver pres les mesures que dona d'Albertini -1,75 ms. per 0,58 ms. per 0,58 ms.-. L'estudi l'efectuà d'una fotografia procedent de l'Arxiu Mas. Dona la següent descripció: Composen el front una imatge clipeata amb la figura del difunt, jove imberbe i de cabell curt a la manera romana rinxolat, en bust i togat, sobressortint la ma dreta del plec de la toga que munta sobre l'espatlla esquerra; malgrat la mutilació del rostre, es veuen les ninetes gravades -fins l'època de l'Emperador Adrià al s. II no apareixen gravades les ninetes dels ulls-. La venera o clipeus és circular, cóncava i sense estries i la sostenen, segons els models heràldics, dos vells hipocamps barbats de melés^{ne} agitades, que giren el cap vers nereides amb les que formen parella. Sota seu es veuen dos angelots nadant i la figura nua d'Atles sostenint el clipeus en les seves espatlles -imatge potser de Caelus o Ouranus?; nosaltres creiem que es tracta d'un Atles com hem dit ja-. El clipeus apareix així com macrocosmos o cel, on habita l'ànima benefactora del difunt. Les nereides, amb els mantells inflats, cavalquen sobre cossos pisciformes de tritons o hipocamps; simètricament als extrems i sense traçar una estricta simetria, a l'inrevés de l'escena descrita, figuren dues parelles més d'hipocamps, joves i imberbes i nereides; la de la dreta d'esquena i mirant-se en un espill que sosté un tritó enfront del seu rostre; la de l'esquerra es mostra de front; les dues vestides amb tuls cenyits per sota el bust.

Per sota de tota la composició apareixen ones d'aigua que brollen de conques volcades, enmig de les quals naden delfins i hi juguen angelots. Dos delfins ocupen la part lliure que resta entre la venera o clipeus i composició i ocupant els cofats entre les dues parelles laterals descrites se situen, en la part superior, cupidos o angelots. En les cares laterals solament hi apareixen dos grius nadant.

Segons l'autor esmentat, els sarcòfags amb nereides simbolitzen el viatge del difunt a l'illa dels benaurats. Segons Puig i Cadafalch els tritons es representen per considerar-los assistents dels morts a tr vés del gran oceà; també senyala com les nereides prenen part en l'apoteosi d'Aquiles, després de la seva mort, en el seu viatge triomfal a l'illa de Leuké, on regna immortal; per Cumont (16) els tritons són un element decoratiu i representen els vents favorables per elevar les ànimes i facilitar així la seva ascensió.

Puig i Cadafalch, seguint l'opinió d'En Cumont, (17), explica com l'escena d'Àger representa la navegació de les ànimes a les illes afortunades, on ^{una} antiga llegenda situava la mansió dels herois. Travessa elegida com motiu decoratiu de nombrosos monuments funeraris, on les nereides sempre cavalquen sobre monstres marins, amb les robes inflades per indicar els vents favorables per fer el viatge d'ultratomba. Segons Bellido, els sarcòfags amb aquestes representacions del "Thiasos" marí són molt freqüents, amb els mateixos elements i la forçada composició bilateral. D'entre ells, el més semblant a les batejadores d'Àger és el sepulcre de l'Ospedale San Giovanni de Roma, que solament difereix del d'Àger en les nereides extremes, que enlloc de miralls porten lyres. Per aquest motiu data la peça d'Àger, aquest autor, a mitjan del s. III.

L'obra es troba en molt mal estat i caldria fer-li una bona restauració; tampoc es adegat el lloc on està ubicat.

Notes:

- 1) La plaça major comença a constituir-se com a tal, a partir de la primera meitat del s. XIV, quan la paeria comença a comprar cases per a la seva ampliació. Vegeu F.Fité Reculls.. op. cit. pp. 372-373.
- 2) Vegeu op. cit. pp. 355, 320 i 374. El document més interessant, el citat a la pàg. 355, tracta de la venda d'una casa i un pati prop de la torre major del castell -l'actual reducte, on era la seu dels castlans- per part de Ròmia, vídua del castlà Bernat d'Ager, l'any 1339.
- 3) Veure l'obra clàssica d'Henri Pirenne Las ciudades de la Edad Media (edic. espanyola, Madrid 1975²) Cap. VI, especialment les pàgs. 96-100.
- 4) A més a més del testimoni i record de quan encara no hi havia la carretera actual i s'emprava el camí vell que des de Lleida es dirigia a la vila -la carretera es construí en les primeres dècades d'aquest segle-, a través del portal esmentat de St. Martí, motiu pel qual tota la població s'encardinava per aquest vial des del propi arrabal de St. Martí, posem testimonis documentals. Entre ells, un del 1480 sobre una requesta presentada pel propi veguer de Balaguer als paers d'Ager, que els mostrà davant del dit portal, instant a que se li obrís les portes. Vegeu F.Fité op. cit. pp. 354-355.
- 5) Apropament a l'estudi dels molins del Montsec i la Vall d'Ager "Acta historica et archaeologica Mediaevalia", 4 (Barcelona 1983) pp. 207-238.
- 6) Visita general del arziprestado de Ager, hecha en 1783 por su muy ilustre Sr. Don Mariano Ambrosio Escudero
Apareix també en la relació de les esglésies parroquials de l'oficialat d'Ager, de l'Arxiprestat, en el Llibre de Visita de l'arxiprest Francesc Esteva (1757-1758).
- 7) Podeu veure com obra de síntesi més recent N. de Dalmasas i A. José Pitarch L'època del Cister. s. XIII, vol.II de "Història de l'Art Català"(Barcelona 1983) pp. 25-28 i 32-50. On s'exposa l'aparició de les voltes apuntades i el tema gens resolt d'un

romànic d'inèrcia coincident amb l'art del Cister que penetra i s'expandeix per Catalunya. No es neguen les influències del segon, però es deixa clar que no són fonamentals, ni les úniques per aquest període de transició al gòtic fins mitjan s. XIII.

8) Fi.Fité op. cit. pàg. 365

8 bis) Ibid. pàg. 369

9) Op. cit. M.Ambrosio Escudero pàg. 399

10) Bosarte Disertación sobre los monumentos antiguos pertenecientes....(Madrid 1786) pàg. 41, on cita un manuscrit de Caresmar sobre la població antiga de Barcelona, tot afirmant que a Àger hi existia un sepulcre romà de marbre blanc, semblant al de la casa del Arcedià.

11) Alexandre de Laborde Voyage pittoresque et historique de l'Espagne (Paris 1806). Sembla que aquest autor no veié la peça i es refià del publicat per Bosarte.

En el mateix any d'edició del seu llibre, el pare Jaume Villa nueva arribava a Àger i visitava la Col.legiata, on trobà encara el sepulcre "insitu" -A mitjan s. XIX s'enrunà la Col.legiata i es traslladà el sepulcre a la parroquial de St. Vicenç, a la vila, on encara no hi havia pila baptismal, per ésser privilegi exclusiu de la Col.legiata-, en el mateix lloc que el va descriure Marà Ambrosi Escudero, a l'entrada del temple, per la porta del col.lateral esquerre, emprat al mur. Descriu "...Daño romano de marmol de nueve palmos de longitud y tres de latitud y de altura.....Solo presenta tres caras con relieves de tritones y monstruos marinos. En el centro del lado principal hay un óvalo con figura togada que acaso fuera para quien se labró". Afegeix, que el més singular és l'ús cristià a què fou sotmés; com a Tarrassa i altres llocs ens diu que hi havia guardada i tancada la pila baptismal. Conclou, "Esto y el verlo arrimado a la pared maestra de la Iglesia, hace sospechar que debió servir para el mismo objeto en tiempo en que se administraba el bautismo PER IMMERSIONEM".

12) Agustí Cean-Bermudez Sumario (Madrid 1832), com podem veure, tampoc va conèixer personalment el sepulcre, ans es refià

dels autors enumerats.

- 13) Veure "Ars Hispaniae" vol. II pàg. 28
 - 14) E. Hübner La arqueologia de España (Barcelona 1888) pàgs. 263-64
 - 15) A. Garcia Bellido Esculturas romanas de España y Portugal (Madrid 1949).
 - 16) F. Cumont Recherches sur le symbolisme funeraire des romains (Paris 1942) pàgs. 147-148
 - 17) Puig i Cadafalch, J. Arquitectura romana a Catalunya (Barcelona 1934) pàg. 157; Ibid. a "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans" (Barcelona 1911-1912) pàg. 83
- Hi podeu afegir encara la descripció que en dona el volum corresponent del Diccionari Enciclopèdic d'Espasa Calpe i de S. Alcolea, la descripció a Província de Lérida "Guias artísticas de España" (Ariel) (Barcelona 1953).

Aspectes històrics

s. XI

Com en altres llocs, creiem que cal fer una clara distinció entre el nucli primitiu de la vila, situat en la part més elevada prop del castell, i el nucli medieval que es formà entorn a la parròquia de St. Vicenç. El nucli primitiu hauria tingut com a propi el temple del castell i hom podria considerar-lo com el de la parròquia més antiga.

Malgrat sigui difícil resseguir-ne el procés, al llarg del període objecte del nostre estudi (s.XI-XII), es constituiria una vila a Àger, tipològicament dins el grup de petites ciutats inferiors als dos mil habitants -semblant a les d'arreu d'Europa de la Baixa Edat Mitja-, nascudes prop d'un nucli primitiu de població encastellada (1), que amb el temps esdevindria murallada. Un tipus de petita ciutat adreçada a satisfer les pròpies necessitats del seu àmbit, en la qual el sector primari, dedicat majorment a l'agricultura i ramaderia, tendeix a superar en importància al sector secundari i on hi apareixen com elements essencials de la vida econòmica les fires i mercats, que tindran un àmbit intercomarcal i subcomarcal respectivament. Viles, en les quals cal destacar-hi també la presència d'un centre eclesiàstic important, en molts dels cassos monàstic, que efectua les seves activitats comercials o d'intercanvi en dites fires o mercats (2). Cal senyalar també, que un sector important de la seva població és fluctuant, car es nodreix dels nuclis rurals de la rodalia sobretot, els membres dels quals s'hi establiran, quan a partir del s. XIII s'hagi constituït el règim municipal d'una forma plena, mercès a les cartes de veïnatge.

Entre les activitats de caràcter secundari que gradualment s'hi desenvoluparan, cal destacar la manufactura tèxtil de llana, lli i cànem, especialment des del s. XII, tot el relacionat amb la construcció, que comportarà la presència de treballadors locals i ambulants -sobretot pels grans edificis civils i eclesiàstics- i la producció de teules i calç, que se sol efectuar en les teuleries i calcineres conjuntament, explotades molts cops també per gent de l'ofici ambulant mitjançant arrendaments. Suposem que aquestes activitats, com les relacionades amb molins i altres ofi-

-cis, durant el període que estudiem estarien encara sotmeses a la jurisdicció senyorial que ho fiscalitzaria tot.

Per la documentació es difícil establir la quantitat de població de la vila o del conjunt de la vall. El pare Sanahuja la calcula, pel que fa al s. XI, basant-se en un privilegi concedits als habitants de la vila pel vescomte Guerau Ponç de Cabrera l'any 1076, en 1500 (3). D'aquesta població en calcula almenys la meitat concentrada en el nucli d'Àger. Referents al s. XI, les notícies sobre la població que hem pogut extreure són ben poques i mai quantificables. Una primera referència ens apareix ja el 1041 en el testament del sacerdot de St. Pere i St. Vicenç, Martí, en el qual es diu que fou llegit pel jutge Guillem Ramon, en presència d'Arnau Mir de Tost, Arsenda i "militibus plurimis, ruri scolisque et clericis..."(4). Igualment en la cerimònia de consagració de l'església de St. Salvador el 1048 se senyala "plurimis viris abitantes in villa de iam dicto castro" com assistents (5). Finalment de l'any 1101 tenim l'acta de consagració de l'església de St. Nicolau, que ens narra com en l'acte solemne, a més del bisbe Berenguer de Barcelona, el qual actuà de consagrant a petició de l'abat Pere d'Àger, hi assistiren el castlà del castell Bernat Berenguer i la seva mare Bellissendis, així com multitud de "diversis ordinis clericorum, militum hac rusticorum.(6)Feia pocs anys que el vescomte Guerau Ponç de Cabrera havia concedit el primer privilegi conegut als habitants d'Àger. Ens referim al document suara esmentat del 1076 (7); es tracta d'una franquícia concedida als homes d'Àger eximint-los del pagament de la pergera i la quèstia -"questam"- obligada de pa, vi i carn als senyors d'Àger, disposant que per força no sigui lícit fer-se amb porcs, anyellssense el seu consentiment, ni vendre^dls; també els eximien del servei que feien als vescomtes de pa, vi, carn i civada. Els imposaven com única imposició un por^c de l'any anual, computant-ne un total de 60. La franquícia ve ratificada pel prohoms de la vila, que dona la impressió que foren els qui la sol.licitaren, havent adquirit certa entitat jurídica, com primer pas vers l'adquisició del règim municipal que s'alcançarà al s. XIII; diu el document "nos omnes hominibus de Ager laudamus et testificamus et firmamus si-

-cut supra scriptum est".

Pels documents que acabem de veure, ens adonem també de l'estratificació dels habitants de la vila. En el testament del 1041, es detalla la presència de molts militars, pagerols i clergues i escolars; en el document-acta de consagració de St. Nicolau també es manifesta la presència dels militars, rústics i clergues de diferents ordes. Es a dir, les tres classes representatives a que fa al·lusió G. Duby per la societat medieval (8).

Pel procés constitutiu de la vila medieval hi ha algunes referències en els documents, indirectes, que ens serviran per donar-ne una visió. La primera i més significativa apareix en la dotació ja esmentada del 1060, atorgada per Arnau Mir de Tost i la seva mul·ler a l'abadia de St. Pere (9), els quals al donar les esglésies de St. Vicenç i St. Salvador precisen que estan situades "in suburbanis vel vici prefati castris agerensis". La indicació és interessant, per tal com seria l'església de St. Vicenç el nucli a partir del qual es crearia la vila habitada per les classes més baixes de pagesos i menestrals. En canvi, el nucli primitiu seguiria essent el barri de les classes benestants.

Entre el 1076 i el 1096 existeixen varios documents sobre venda de cases en el barri de St. Pere que ho confirmen. Del 1079 tenim l'acte de venda efectuat per Pere Exabel -de la nissaga dels senyors de Pedra- i la seva mul·ler Maria a favor d'Amat Bofill d'unes cases "in villa de Ager subtus caput Sancti Petri", que afrontaven amb cases de dita familia (10). Els mateixos l'any 1080 venien a Amat levita cases "in villa de Ager subtus Sancti Petri", que també afrontaven amb cases seves (11). També en dit any disposava el sacerdot Ramon Exabel, fill de Pere Exabel, que es venguessin les seves cases de dit barri i que es dongués del preu obtingut un man·cús a St. Vicenç (12).

L'any 1081 Esteve Placià i Bellida fa permuta amb Amat Bofill d'una casa "in villa de Ager subtus murum Sancti Petri", veïna de la casa de Martí Exabel, per una altra de la vila (13). Amat Bofill n'adquereix, així mateix, tres més; una pertanyent a Joan Exabel "ante Sanctum Petrum", que afrontava amb el mur de St. Pere i la casa de Martí Exabel (14); altra de l'esmentat Pere Exabel "in-

-tus villam prope caput Sancti Petri" (15) i la darrera pertanyent a Martí Exabel "intus villam de Ager prope ecclesiam Sancti Petri", afrontant amb la casa del venedor i la de Ponç Onofre (16).

No tenia pas clar, com afirma el Dr. Font i Rius (17), que en aquest segle castell i vila es barreassin en un tot complex. Aquest autor es basa per afirmar-ho en la donació que feren Arnau Mir de Tost i Arsenda del castell d'Àger a l'abadia de St. Pere l'any 1068, on expressaven donar-lo "cum turribus maioribus et minoribus et edificiis et adiaceciis et cum omnibus ecclesiis que sunt in ipsa villa"(18). En tot cas la unitat la concevim pel que fa al nucli antic de la vila situat sota mateix del castell, que segurament s'eixamplaria. El nucli proper a Sant Vicenç neixeria de bell nou o es formaria en base a un petit assentament anterior. D'ençà els primers estudis arqueològics efectuats i també mercès a la investigació documental que aquí aportem, estem convençuts que fins al s. XI hi existí a Àger un cert poblament dispers, deslligat del nucli primitiu assentat al redòs del castell.

Com veurem, existiria, a més de la parròquia de St. Vicenç, la de St. Martí, que ens surt documentada des del 1061 i segurament la de St. Joan, de la qual aparegueren restes restes de sepultures i columnes del s. X fa uns anys. Potser per motius purament defensius esdevingué St. Vicenç el centre entorn al qual hauria de configurar-se la vila medieval (19), restant aleshores St. Martí i St. Joan nuclis de població fora muralles d'arrabal. L'església de St. Martí es esmentada per primera vegada en el litigi ja comentat que es celebrà en presència d'Arnau Mir de Tost, en la cambra del seu palau, en el qual una tal persona que actuava de testimoni demanà al jutge Guillem Ramon fer el seu jurament davant l'altar de dita església (20). Dos anys després es esmentada també en la permuta que efectuaren Arnau Mir de Tost i Arsenda amb Ollemer i Chenc d'una era situada a l'Aspre per un farraginar proper de l'església de St. Martí (21).

Hem de senyalar, que prop de l'arrabal de St. Martí, s'hi trobaven i s'hi troben encara els horts de la vila (22), com es trobaven també a Regasol -actualment encara és lloc d'hortos i s'ubica sota l'arrabal del Pedró-, segons ho testimonien alguns documents, com

el de venda d'un hort amb quinze oliveres de Regasol que conjuntament feren a favor de l'expressat Amat Bofill, Vida Gacaló, la seva muller Bofilla, Pere Joan i la seva muller Toda l'any 1088(23) També la zona dels erals s'ha mantingut fins aquests darrers anys, on s'esmentava ja al s. XI. Ho diem perquè el seu ampli radi abraçava des de l'Aspre, sota el castell per la banda de Ponent, fins l'arrabal del Pedró -s'enten eres i corrals-; una zona circumscrip-ta, fora muralles, per les vessants W.N. del castell i vila, per on discorria el camí que menava a Coll d'Ares i a la Ribagorça. Tenim una primera referència dels erals l'any 1063, com acabem de veure en el segon document que hem citat sobre l'església de St. Martí. També el 1076 Martí Esteve venia una casa a Ager a Guillem Gaufred, situada "ante castrum de Ager" i afrontant amb altres eres (24). Així mateix, un tal Romà, en la carta d'esponsalici a fa-vor de la seva promesa Adelaida, en l'any 1091 (25), entre altres béns li atorgava una casa "ad ipsas eras", que :afrontava amb la de Bernat Exabel i altra de Mir Eneg, i un hort a Regasol; casa que deuria ésser, creiem, a l'arrabal del Pedró, on era situada l'església de St. Joan.

Quant a la parroquial de St. Vicenç, ens apareix esmentada per pri-mera vegada l'any 1041 en el testament del sacerdot Martí, que li atorga un seguit de béns; existia per tant (26). També apareix en-tre les donacions de St Pere l'any 1048 (27) i en el testament del mateix any de Joan, "servus" de St. Salvador, que li fa deixa d'una eixada, un floc de llana i un cafís de blat (28). Felmir, en el seu testament del 1055 -el constructor de St. Salvador-, li fa dei-xa per trenta anys II juntament amb unes cases sobre "muro" i una tona (29). Ja hem citat també la dotació de l'abadia del 1060, on St. Vicenç i St. Salvador se situen "in suburbanis". Encara existei-xen tres testaments més amb deixes a St. Vicenç, dels quals solam-ent volem esmentar el d'Arnau Odegari, el testament sacramental del qual fou llegit l'any 1082 (30) "super altare Sancti Iusti con-secrato, quod est intra sinu ecclesie Sancti Vicencii". Es a dir, hi existia almenys dos altars en aquesta església.

L'església de St. Salvador, que es construí adossada al mur Nord

de St. Vicenç, es consagrava sota l'advocació de St. Salvador, St. Jordi i St. Pnç l'any 1048 (31). Es l'única acta de consagració pertanyent al s. XI que posseim i la cerimònia fou celebrada pel bisbe Arnulf de la Ribagorça i Urgell per invitació d'Arnau Mir de Tost i la seva mulèer Arsenda. El document ens diu que assistiren a l'acte "plurimis viris habitantes in villa de iam dicto castro" i que fou manada construir per "nobilimus vir" Felmir, que la dotà amb els seus béns, així com llibres i ornaments -"vestimentos"-.

Seguèixen a constinuació un seguit de donants que encapçala el propi Arnau Mir de Tost, entre els quals n'hi ha dos de la família Exabel, un d'ells esmentat "fratre suo", pel qual hem deduït si el tal Felmir no seria membre de dita família. Al final del document es disposa que un clergue de dita església estigui al servei de St. Pere.

Del mateix any ho és el testament de Joan, servent de St. Salvador, que hem citat ja i que figura com amic de Felmir. Deixa bona part dels seus béns a l'església esmentada(32). El 1055 lliura també testament Felmir, que deixa un seguit de béns a St. Salvador, amb pacte sigui "ad meum opus" i dels seus successors, el primer el propi hereu Pere Pocollull, que deuen mantenir per St. Pere un clergue. Dels seus béns noble vol també que es compri un missal "plenero"(33).

En relació a la ubicació de la vila, ens caldria parlar encara dels camins; però omítim fer-ho ací, puix pensem dedicar-hi tot un apartat. Hem de tenir en compte, que per la seva situació al centre de la vall, Àger esdevingué al llarg de l'Edat Mitjana -segurament fou també ^{el} motiu⁵ perquè l'escollís Arnau Mir de Tost com capitalitat del seu senyoriu- cruïlla dels camins que conduïen des dels plans del Segrià al Pallars i la Ribagorça. El de més llarga tradició, com veurem, serà el considerat persistència d'una vella calçada romana; de fet, el camí principal des de Lleida fins a Coll d'Ares.

També ens cal parlar encara, dels cementiris, hospitals i dels molans. Començarem pels cementiris, concretament per la necròpoli de Sta. Coloma. Per l'estudi de l'antic nucli d'Àger, hem de dir que aquesta necròpoli és del més gran interès, car inclou la capella

-restes i fonaments- més primitiva coneguda de la vall.

De fet desconeixem la data exacta de l'aparició de la necròpoli i erecció de la capella, que no ens surt esmentada fins el 1048 en les afrontacions que es donen de la capella de Sta. Maria del Pla, en la dotacio atorgada per Arnau I Arsenda a St. Pere (34). Diu el document exactament, que aquesta afronta al Nord "pars desinit in via que ducit viatores ad ecclesiam Sancte Columbe"; és a dir, apareix com existent; també hem de destacar la persistència del camí antic, que encara avui permet arribar al lloc de la capella, malgrat sigui usual l'accés actualment pel nou camí que duu a Coll d'Ares des de la mateixa vila, passant prop del cementiri modern, que es situat curiosament veí de l'antiga necròpoli. Les referències posteriors sobre Sta. Coloma, dins els s. XI-XII, mai es fan en relació a la capella, ans als cultius del seu entorn, dedicats majorment al càltiu de la vinya -nom de partida que encara es manté avui-.

Tant per la planta de la pròpia capella, que hem descrit ja, com per l'àrea de la necròpoli que hem situat al seu entorn i a ponent, arqueològicament hom pot datar aquest nucli primitiu entorn al s. VII-VIII, possibilitant adhuc que el temple hagués sorgit prop d'una antiga vila romana, que caldria localitzar pels voltants, o petit nucli d'hàbitat que s'hauria mantingut amb una comunitat mossàrab fins els temps de la conquesta cristiana (s.XI).

Nosaltres creiem que es tracta del cementiri primitiu de la vila, tant per la seva situació a les afores de la població, com per la tipologia dels enterraments, di ns els corrents de tradició tardo-romana (35). Les recerques arqueològiques no han permés dur a terme un estudi exhaustiu de dita necròpoli, de la qual solament s'ha excavat íntegrament els fonaments i restes de la capella, però entenem que tindria també una llarga durada fins al s. XI, puix per la banda Sud i Est la necròpoli presenta un grup homogeni d'enterraments nombrosos que pertanyen a dit segle i adhuc el XII.

Cal suposar que els cementiris medievals de la vila es constituïrien al s. XI i XII, concretament entorn a la parroquial de St. Vicenç, que no trobem documentat explícitament fins l'any 1165(36),

que hem de considerar fossar de les classes més humils, i la Galilea de St. Pere -a l'eixoplug d'un nàrtex-, destinada a ésser cemintiri de les classes aristocràtiques o puixants.

Sobre aquest darrer lloc, que esdevindria el més honorífic, puix fins al s. XIV no es permetrà enterrar dins els temples, tenim diversos testimonis del s. XI. El primer i més singular ens apareix l'any 1065 en l'acta de dotació atorgada per la comtessa Sancha d'Urgell juntament amb el seu fill a St. Pere d'Ager amb motiu de la mort d'Ermengol III, el qual "fuit in Hispania interfectus a Sarracenis" i després pel seus homes "cum magno luctu ad castrum Ageris fuit adductus et ibi antea hostium ecclesie sancti Petri sepultus" (37). També tenim referències que hi fou enterrat el fill d'Arnau Mir de Tost i la seva muller Arsenda. Sobre l'enterrament de la seva muller, el propi Arnau en el seu testament en dona testimoni en doat^t el temple de St. Pere, "uxor mea cui sit requies", diu. (38). No ens allargarem, però tenim també constància d'haver-hi estat enterrat el propi Arnau i els castlans d'Ager des del s. XI. Quant als hospitals de la vila, pel que fa al s. XI, el primer documentat és el de St. Nicolau de l'Aspre. En fou promotora Arsenda, que disposà en el seu testament de l'any 1068 la fundació de "domos ospitalitatis ad requiscondos et reficiendos peregrinos"... "in villam de Aier in nostro alodio", així com a la vila de Montmagastre, d'Artesa, Llordà, Cas i Tost, en els llocs que el seu marit -Arnau Mir de Tost- considerés com més idonis per habitar-hi (39). L'obra es duria a terme entre aquest any i el 1102, any de la consagració del temple de St. Nicolau, el qual clarament es diu que s'havia aixecat "iuxta idem kastrum (d'Ager), in loco que vocant ad Asperum, ubi est xenodochium ad pauperes recreandos constructum" i que se l'havia dotat de "cimiterium per circuitum XXX passum" propi (40).

Sobre el tema dels molins donarem una breu relació conjunta dels s. XI-XII al final d'aquest apartat.

En relació amb la vila ens queda parlar encara d'almenys dues capelles. La primera, ja citada, de Sta. Maria del Pla; l'altra dedicada a Sta. Elena. No ho repetirem, Sta. Maria del Pla ens apareix per primera vegada en les donacions que l'any 1048 varen fer Arnau Mir de Tost i la seva muller Arsenda a favor de l'abadia de St. Pere (41). Cal suposar que es construiria des d'abans del 1046 o entre el 1046 i l'any expressat de la donació, car no apareix entre les donacions que ells mateixos efectuaren l'any 1046 a favor de l'abadia esmentada. Segurament foren ells mateixos els promotors de l'obra, puix fan donació de l'església juntament amb la dominicatura que la inclou de la seva propietat; diuen "super kastrum iam dictum (d'Àger) in plano iuxta viam, que ducit viatores ab Àger ad flumen Nogerola et ad kastrum Bellum Montem", "ecclesiam sancte Marie quam hic iuxta posuimus cum alodiis vineisque et arboribus cunctis. Illa videlicet dominicatura que ibi habemus simul cum prefata ecclesia", les afrontacions de tot el qual són "ab oriente in podio que dicitur Asper, et ab australi parte collaterat sibi silvam que est ante dictam ecclesiam versus Hispaniam sive in Pedeger (actualment Peguer), occiduana iterum pars definit in collo quod dicitur Agullio (actualment Coll d'Agulló), circea itidem pars definit in via que ducit viatores ad ecclesiam sancte Columbe". Tot el comprés, per tant, en dites afrontacions ho donen a St. Pere (42). Ens preguntem, es tracta d'un antic domini també d'origen tardo-romà?; hem de dir que inclou tot el gran pla d'Àger per la banda de Ponent. D'acceptar-se aquesta hipòtesi, novament ens trobariem amb la persistència d'un latifundi segurament coincident amb la possible vil·la romana que relacionàvem amb Sta. Coloma, els domini de la qual hauria arribat fins aquest s. XI sense alteracions. Les referències posteriors dels s. X I-XII no fan esment mai de la capella, com és el cas de Sta. Coloma; sempre hom parla de la partida dels cultius de l'indret. Sabem, però, que la capella subsistí fins el s. XVIII o XIX, quan s'aixecà una masia sobre les seves runes abandonades.

Sta. Elena, que en documents més recents d'època Baix Medieval i moderna s'intitula també de la Sta. Creu, la identifiquem amb la capella de dita titularitat que s'esmenta en el testament d'Exabel

del 1060 (43), en el qual ens apareix la deixa d'unes llinars als fills d'aquest Bernat i Guillem "qui sunt sub via ad Sanctam Crucem". Per les característiques del terreny, amb aigua abundosa, es versemblant suposar aquesta atribució. A més a més, tenim el testament també d'un dels seus descendents de l'any 1145, apellat Pere Exabel (44), el qual fa deixa als seus fills Bernat i Ramon d'un trull -"torchulario"-, que diu es troba "ad sancta Cruce". Haurem d'esperar al s. XIII per trobar la primera referència explícita sobre aquesta capella, a la qual s'acudia un dels quatre dissabtes de maig per beneir el terme. Costum, que hem de dir, ha prevalgut fins als nostres dies. El primer dissabte de maig se segueix anant en aplec a l'ermitatge, pel matí.

Potser d'una forma no massa ordenada, hem intentat resseguir el procés evolutiu i històric de la formació de la vila d'Àger, incloent la constitució del nucli parroquial i el dels arrabals a ambdós extrems de la població amb llurs corresponents parròquies de St. Martí i St. Joan, depenents des d'aquesta època segurament de la parroquial de St. Vicenç, amb la seva àrea d'horts, d'erars i corrals al voltant i amb la constitució dels dos cementiris que perviurien fins al s. XIX i que substituirien el primitiu de Sta. Coloma, en el qual hem dit ja que almenys s'hi seguiria enterrant fins al s. XII, pervisquent posteriorment la seva capella com ermitatge de la vila fins època moderna. També hem parlat de la resta d'ermites suara i del primer hospital que es construí fora muralles ja en la segona meitat del s. XI.

Tot el qual ens fa suposar, que aquest procés evolutiu de formació de la vila s'acceleraria a partir de mitjan s. XI, en un moment òptim de febre constructiva, car s'estaria aixecant el nou temple de St. Pere, el castell-palau d'Arnau Mir de Tost, així com totes les obres esmentades i de ben segur el clos de les muralles de la nova vila, que hauria de perviure sense massa transformacions fins ben entrada l'època moderna.

Solament posseim una referència que ens permet suposar l'acabament de les muralles abans del 1100; muralles que hom possibilita mantinguessin restes de períodes anteriors. Concretament es fa refe-

rància a les tres torres de flanqueig del recinte, per la banda de Soldevila, de les quals solament s'en conserva les restes de dues -les de l'altra, descarnades actualment, les coneixem mercès a al gunes fotografies de finals del s. XIX-, de cos macís de reble i aparell de revestiment ben constituït. El document en qüestió, que ens permet creure en l'existència de les muralles ja en el s. XI, és una acta de venda efectuada per un tal Benet i la seva muller Antònia a favor d'un Romà Julià i la seva muller Eliardis d'unes cases que clarament es diu "sunt in villa de Aier in locum que est ad ipsa porta del Pedro" (45). Es a dir, properes al portal del Pedró, que es conservava encara "insitu" amb la seva gran arcada.

Notes:

- 1) F. Fité Reculls... p. 320 nota 1; sobr el tema podeu veure l'obra clàssica de H. Pirenne Las ciudades de la Edad Media (trad. de Frco. Calvo per Alianza Editorial) (Madrid 1971) p. 87- 109, que malgrat adreçar-se a la formació de les grans ciutats il.lustra també la formació de les petites.
- 2) Util ho és també el llibre de N.J. Pouns Historia económica Europa Medieval (Barcelona 1981) p. 305 i 413-414
- 3) P. Sanahuja Historia de la villa de Ager p. 284-285

- 4) Tch. doc. 11
- 5) Tch. doc. 23
- 6) Tch. doc. 175
- 7) Tch. doc. 110
- 8) G. Duby Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo
(Barcelona 1980)
- 9) Tch. doc. 45
- 10) Tch. doc. 106
- 11) Tch. doc. 111
- 12) Tch. doc. 112
- 13) Tch. doc. 118
- 14) Tch. doc. 119
- 15) Tch. doc. 121
- 16) Tch. doc. 124
- 17) Font i Rius op cit. sobre Ager p. 115
- 18) Tch. doc. 83
- 19) F. Fité Reculls... p. 370-372
- 20) Tch. doc. 47
- 21) Tch. doc. 55
- 22) En una permuta que efectuen el 1079 Bell Pilós i la seva muller Gamila amb Amat Levita, es contempla l'intercanvi d'un hort "in apenditio de Aier in ipsos ortos inde la parte ante ipsam villam" per un llinar a Sta. M^a del Pla. Si tenim en compte que l'entrada a la vila (la principal) s'efectuava per St. Martí, queda clar que es fa referència a aquest indret (Tch. doc. 107).
- 23) Tch. doc. 136
- 24) Tch. doc. 55
- 25) Tch. doc. 104
- 26) Tch. doc. 11
- 27) Tch. doc. 22
- 28) Tch. doc. 26
- 29) Tch. doc. 35
- 30) Tch. doc. 123
- 31) Tch. doc. 23

- 32) Tch. doc. 26
- 33) Tch. doc. 35
- 34) Tch. doc. 22
- 35) Puig i Cadafalch "Anuari de l'Institut d'Estudis catalans"
(1921-1926), VII p. 106
- 36) Tch. doc. 349
- 37) Tch. doc. 66
- 38) Tch. doc. 97
- 39) Tch. doc. 85
- 40) Tch. doc. 175
- 41) Tch. doc. 22 ; ibid. 42)
- 43) Tch. doc. 42
- 44) Tch. doc. 273
- 45) Tch. doc. 166

Partides de terme: Nord (Montsec d'Ares).

Al Vall(sota muralles, Solsdevila), Pou del Vall(del gel; Solsdevila), Regaçol(fins Font del Pedró), Penna(del Portal de Solsdevila fins al pont d'En Rossell), la Franquesa(davant portal de Solsdevila), St. Cornelis(Solsdevila, església ?), La Part(Delapart ? de la masia de Sanxo fins camí de Verbell o del Cos), Pont de Respluga (prop la Glorieta, a Monterol), El Llevador (on masia de Pesaules), Rivellera (a Monterol, tot seguit fins la masia de Gotarda), La Llaguna (també Llañes; on hi ha les masies de Tomaso, Mísic, Coscona, de Soca i de Cosmo), Currandes (zona masia de Blasi), Barranc de l'Aigua clara (passa per la masia de Marcondet i comença al barranc de Colobor), Font de Currandes (abans d'arribar açò de Conill), Barranc de Blasi(sota masia; mor al pont de l'Aigua clara, al cantó de la masia de Forner, on desemboca el barranc de l'Aigua Clara al d'Àger), Pont de Molinou(després de la Règola; és de la carretera asfaltada com l'anterior de l'Aigua Clara).

Canal de Xurulla (Cinglos de Montsec), Canal de l'Embut, Estany de Colobor (sobre ermita), Barranc de Finestrelles i Barranc de Colobor (fins al Montsec de Pedroneta), Bosc de Colobor (sota l'ermita), Les Llaurades, Sta. Bàrbara (hi havia una ermita des del s. XV; desapareguda), el Maset(on hi havia el mas de Jombo), Castellet de Montsó (entre les Llaurades i açò del Mas de Mossenye, camí de les Llaurades, Masia de Mossenye, Masia de Mercadé, camí de Colobor, Pennaraja (a continuació de la partida de Sta. Bàrbara), Clot de la Nola (darrera les Llaurades), Cova de l'Onso, Puja Marell (des del camí del Botador, Coma fins al serrat de Borrec, per sobre; fins Sta. Bàrbara i Pennaraja), Verbell (fins el camí de Colobor i el trull de Mossenye), Barranc de Menarguens i font de Menarguens (des de la cabana del Roig fins la masia de Bonet) Masia del Tort i del Venturasso, Barranc de Fuet (darrera masia del Tort i de Bonet), Font del Ciré i partida del Ciré (sota casa Bonet), No(de casa Bonet fins a Pujamarell), Pujamarell, Hort del comte (on és el Camping de Badià), Noet (sobre so de Portolà i el Viber), Viber (sobre hort del comte), Carrerada (dels quatre camins fins a Pedra), Quatre Camins, Gomà (també font de Gomà; continuació de Pennaraja), Font de Pedra i Bosc de Pedra (sobre ermita), Masia

del Quelo, Masia del Sant, Plandemates (fins masia de Veleta), Masia de Veleta, La Pedrissa (de la Torre de Sanuy al mas de Tellol), Masia de Jordi, de la Torre, de Roman, masia de Massierol, Sta. Elena (ermita, font i barranc), Sta. Coloma, font de Cap d'any, de l'Angorné, de la Taula, del Ribot, Masia de Sarret (antiga erm. de Sta. maria del Pla, Corb, el Pla, partida del Calvari, Camó Trencat (on és l'hort de Serra), Fontetes (barranc i font), Aturador, Llaner, Peguer, Barranc de la Font de la Guineu (també Pont de la Guineu a la carretera asfaltada), la Dreuera (on ço de Siego i Pui), Barranc de Pui, de St. Martí, Pont de Sanuy, de les Fontetes, del Botador, de Respluga, Barranc de Marta, pont del Fusteró (on casa del Fusteró), pont de l'Adrià (on casa l'Adrià), Barranc i pont de les Cols, Pui, masia de Quinquillà, barcanquet de Montcaio, la Plana (on ço de Remiendo i Xalets (el barranc de Montcaio va fins el barranc de Serra i baixa de la solana de Pui), Barranc de Serra, Pla de Morà i barranc, Roca Foradada, el Cullerell (cap a la Creu fins l'actual carretera asfaltada), Vedat, Obacs, Currinyà (on bosc de Farran...), Partida de Boneu (fins açò de Serra, partida de St. Jaume (de ço de Xinco fins la font de Mató (ermita de Cas), Barranc de Mora, Pujol (sota la casa de Glorieta fins molins de Serra), Pujol de Serra, Costa els Canals (també costa de les "Petxines"), Santes Creus (ço de Torre fins camí Ametlla i Verbell), camí del Botador, Font del Botador (camí va fins a Pujamarell i Pennarroja), Font de Stes. Creus, Cortines (de ço de Barri ço del Roig), les Comes (després de les Llatnes, Masia de Tomaso, Masia de la Coscona, masia de Canjó; a Verbell Masia de la Carme, de Pomal, Carxeu. Al barranc de Pui, a l'hort de Territs Peixera i Trilles Camí de Pedra, Masia de Grabielló (prop font de Gomà), Cova de la Siega, Barranc de Pennarroja (llinda amb Llauredes), Barranquills (Barranc i Font), Coll d'Ares, Pont de l'Hospital, Montsec de Grabielló, Caragol de Graells, Montsec de Territs, Montsec de la Torre del Negre, de Massierol, de Vicenç del Quelo (Coll d'Ares), Barranc del Pas del Llop, Torre del Negre, Serra dels Homes Morts, Masia de Ton de la Torre, Retou, Caragol i font del Caragol (molt documentat), Montsec de Jordi, Montsec de Pedroneta, Serrat Llarg, Mas d'Engasol, Mas de Masià, Masia de Xavec, Portell de Claramunt,

Molins: Dels Capellans (açò de Serrano), de l'Hort del Calçoner,
de l'Hort de Paufiguera(bassal), de Farran, de Calderó, de ço
de Serra, Molí nou, de Pauló, d'En Guàrdia
D'oli: Perubi, del Frare (ço de Badià), de la Màquina.

Partides de terme, segons referències documentals:

Airós(any 1145; Tch. doc.273), Amannadaras(any 1100; Tch.doc.167), Annarel(any 1159; doc. 317), Arnàs(any 1112; Tch.doc.203), Arròç (any 1060; Tch.doc. 42), Barbells(any 1172;Tch.doc.395,403), Bellforat(any 1147 i 1169; Tch.doc. 178, 382), Boltorera(any 1147;Tch. doc. 278), Cacavel(any 1143; Tch.doc. 272), Camp (any 1179; Tch. doc. 420), Canarill(any 1150; Tch.doc. 280), Cantarella(any 1158; Tch.doc.311),Cacau(any 1048; Tch.doc.23), Casulis(any 1101;Tch.doc. 175), Centfonts(Colobor)(any1164; Tch.doc.343), Cireses(any 1083; Tch.doc. 125), Còds(Corts ?)(any 1174;Tch.doc.427), Coll d'Ares (any 1110, 1112;Tch.doc. 195,203), Coll de Julià(any 1096;Tch.doc. 157), Comella(any 1048;Tch.doc.26), Comes(any 1041,1048,1150,1176, 1082; Tch.doc.14,23,280,447,122), Comparat(any 1055,Tch.doc.35), Corb(any 1141; Tch.doc.268),Camf de Corniol(any 1101;Tch.doc.175), Cortan(any 1076; Tch.doc. 103),Cortina(també Cortines;actualment Culties)(any 1050,1055,1060,1065,1145,1159,1181,1196; Tch.doc. 35, 42, 64,175(1101 any),273, 320,489,585), Corts(any 1158; Tch.doc.310) Cates(any 1064,1069,1078; Tch.doc.63,91,105), Delapart(any 1041, 1141,1174; Tch.doc.11,268,427), Denagostina(any 1169;Tch.doc.385), Ennarang(a Cas)(any 1112; Tch.doc.203), Eschamells(any 1041;Tch. doc. 11), Esdemesa(any 1174,1179,1197; Tch.doc.427,480,598), Espluga(any 1048,1116,1145; Tch.doc.26,219,273), Riu Espluga (ara Respluga)(any 1130,1141,1174,1177; Tch.doc. 245,268,427,457),Fecen (any 1049,1065,1141,1153,1176,1196; Tch.doc.23,68,268,293,447,584), Fex(any 1060,1121,1176; Tch.doc.73,232,450), Font de Gomà(també Guasmar;ara Gomà)(any1118,1173; 223,413), Font del Llop(any 1089; Tch.doc.138), Font de l'Oliver(any 1179; Tch.doc.480), Font dels Oms(any 1172; Tch.doc.409), Fontanella(any 1116,1176; Tch.doc.219, 448), Gradilles(any 1068,1073,1174,1140; Tch.doc. 82,93,427,266), (a la zona de Pedra), Guàdia (any 1048,1086,1179,1160,1178; Tch.doc. 26,132,472,323,468), Guardiola(prop camf de Colobor)(any 1048,1099, 1102,1143; Tch.doc.26,164,175,270), Guidmar(any 1140; Tch.doc.263), Inucir(feixà)(any 1044; Tch.doc.16), Llavaner(any 1048,1141,1161, 1158,1178,1181,1185; Tch.doc.23,266,328,312,469,476,489,515), Pla de Llacunes(actualment les Llaünes)(any 1174,1176,1196; Tch.doc.

427,449,582), Madigera(any 1085; Tch.doc. 129), Manadares(any 1091; Tch.doc.141), Mamandola(sota Pedra)(any 1048;Tch.doc.23), Manna-turres(any 1101,1112,1141,1174,1176,1180; Tch.doc.175,203,268,427, 450,482), Mannaries(Manadares ?)(any 1174; Tch.doc.427), Manugera (Madigera ?)(any 1141,1145,1181; Tch.doc. 268,273,490), Marunyà (any 1061,1041,1048,1115,1166,1174,1187-esdocumenta també a Agulló-Tch.doc. 50,11,23,215,373,427,527(sembla que era prop de Cas),577 (any 1196)), Menna (any 1179;Tch.doc. 480), Mocons (Monçó ?)(any 1140, 1145,1183,1184; Tch.doc. 264,273,498,509), Molf del Riu Ager (prop de l'Ametlla)(any 1063; Tch.doc.56), Molf de la Font d'Ager (Fonts Majors o del Pedró ?,diu"in apenditio" vila)(any 1073;Tch. doc. 101), Molf del Caragol(no localitzat)(any 1164,1172,1174,1206; Tch.doc. 347,404,438 i Car. sig. 579), Molf de Cutes(any 1064;Tch. doc. 64), Molf de Llenes(any 1048; Tch.doc.23), Molf de la Riba (any 1055; Tch.doc.35), Molf de la Roca (prop de l'Ametlla; és el mateix del riu Ager ?)(any 1062; Tch.doc. 56), Molf Roder (any 1170 Tch.doc. 388), Monterol (any1061,1185; Tch.doc.48,515), Morà(any 1041,1048,1060,1064,1065,1146,1174,1176,1180; Tch.doc.11,26,42,61, 62,68,275,427,447,450,482), Muderres(Ametlla)(any 1159;Tch.doc.320), Nocet("Noçoris";actualment Noet)(any 1048,1132,1145,1150,1186,1196, 1171;Tch.doc.26,253,256,273,280,522,585,393), Peguer("Palgarolo") (any 1055; Tch.doc.35)també(any 1048,1101,1129,1176,1180; T ch.doc. 22,175,243,450,482("Pezeguer")), Peixera del Caragol(molf)(any 1197 Tch.doc.597), Pigana(any 1129; Tch.doc.243), Plana(any 1167;Tch. doc.373-prop de Cas-), Plandemates(any 1153;Tch.doc.296), Pou("Po-cio")(any 1129; Tch.doc.243), Pont del Noguera(any 1072,1080,1115, 1094;Tch.doc.97,112,Doc.Cart.Urg.I,70), Prat(any 1101,1102;Tch.doc. 175,435), Puig Alt(serra)(any 1112;Tch.doc.203,552(1191)); Puig Apre (any 1048,1063,1102,1137,1181,1176,1180,1181; Tch.doc.22,55,171 261,489,450,482,493),Puja Marell(any 1176,1180; Tch.doc.450,482), Pujol (any 1055,1060,1169,1176,1179,1180; Tch.doc.35,42,385,450, 480,482), Quadal de Centfonts(Colabor) (any 1164; Tch.doc.343), Quadros(any 1173; Tch.doc.413), Qual(any 1193; Tch.doc.557), Qua-tre Calzes(any 1160; Tch.doc. 323), Radiguer (any 1147,1158,1174, 1176; Tch.doc.278,309,427,436,449), Regaçol(any 1088,1091,1166,1167

1174,1176,1180; Tch.doc.136,141,368,374,427,450,482), Sallent (any 1081,1087,1102,1094,1196,1112,1140,1143,1145,1147,1174,1184, 1185; Tch.doc. 116,117,135,175,153,159,303,209,265,270,273,278,427, 505,508,515,568(1195)), Sta.Coloma(any 1066,1091,1102,1103,1112, 1115,1141,1159,1174,1181;TCh.doc. 69,141,175,176,203,211,267,316, 427,489), Sta. Creu,camf(any 1060,1145; Tch.doc.42,273,585(1196)), Sta. Felicitat(any 1048,1116; Tch.doc. 23,219), Sta. Maria del Pla (any 1041,1066,1081,1112,1141,1150,1158,1176,1178,1179,1180,1181, 1185,1196; Tch.doc. 11,74,116,203,268,280,311,450,475,480,482,489, 515,579,580), St. Martí (any1195,1196; Tch.doc.567,578), Savanes (any 1062; Tch.doc.52), Sex("Saxo")(any 1041,1129,1141,1145,1180; Tch.doc. 11,243,268,273,482), "Sedecen,Sedenna" (any 1060,1193; Tch.doc. 42,553), Sederenya(any 1174; Tch.doc.427), Serra(banda Fontdepou)(any 1067; Tch.doc. 79), Sacorvelles (any 1113; Tch.doc. 205), Solà(any 1116,1121; Tch.doc. 219,233), Soler(any 1112;Tch. doc. 204), Tosca(any 1178; Tch.doc.471), Trilla del Vescomte (avui hort del Comte, creiem)(any 1112; Tch.doc.201), Tues(any 1179;Tch. doc 481), Turicela(any 1145;Tch.doc. 273), (també)Turricela(Torre- lla ?) (any 1176,1180,1184; Tch.doc. 450,482,504), Vall(any 1140; Tch.doc. 262), Verbell(any 1169,1174,1080,1089,1102,1112,1150,1176, 1180,1196; Tch.doc. 386,427,112,137,175,203,281,450,482,582), Hort del Vescomte(any 1179; Tch.doc. 476), Viladòs(Claramunt)(any 1165, 1158,1179,1121; Tch.doc. 350,313,477,232), Vilanova ("in apenditio" d'Ager)(any 1089; Tch.doc.138), Voltorera(any 1169,1174,1176,1180; Tch.doc.383,427,450,482).

AGER, VILA D'

Apartat d'il.lustracions

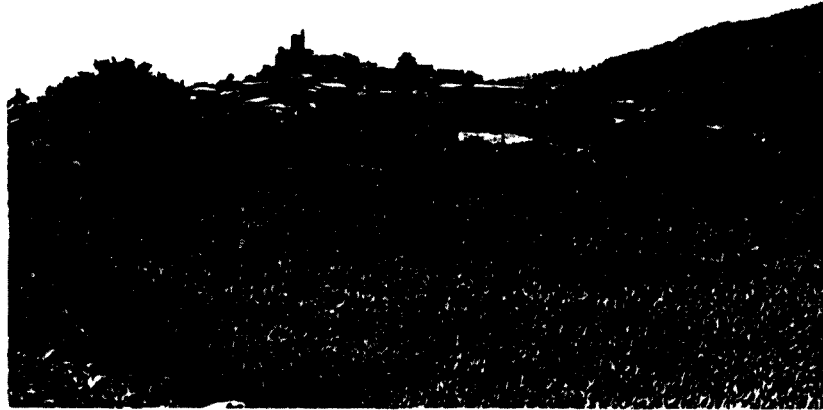

FIG. 5

Visió general actual amb el rabal del Pedró al front, que ara ha passat a ésser entrada principal de la vila.

FIG. 6

Des del camí nou, nou accés construït aquest segle per penetrar a la plaça, pel qual es destruí un bon tram de muralla, visió general de l'àrea medieval de Solsdevila i part del Pedró, dins el clos de muralla que subsisteix.

FIG. 7

VISTA GENERAL

En aquesta fotografia de finals del segle passat, hom pot veure millor que ara el conjunt de les muralles per la banda de Soldevila amb el portal a l'esquerra i la gran torre de planta rectangular d'angle -actualment reaprofitada per vivenda- corresponent-se amb la també d'angle de sota del fossar. A l'horitzó destaquen les torres campanar de l'església parroquial de Sant Vicenç i de la Col·legiata de Sant Pere.

En el costat dret, després de la gran torre d'angle, s'hi veuen encara senceres les tres torres semicirculars flanquejants i la resta de quadrades fins el camí nou.

fot. Inst. Amatller

VILA D'ÀGER. Aspecte que presentava el Portal del Pedró abans de cimentar els carrers. La foto fou presa l'any 1921

El portal el conforma, per la cara exterior, una gran arcada de mig punt dovellada, de carreus ben tallats i afilerats no anteriors al s. XII per la seva factura. En tot cas, ja hem vist la primera data situar-se documentalment en el 1100.

FIG. 9

PORTAL DEL PEDRÓ

Com hom pot veure per la fotografia anterior, actualment es conserva amb el mateix estat dit portal, al qual s'adossà davant una casa. L'únic que apareix transformat és el terra, l'empedrat del qual rau enterrat sota el ciment del nou paviment. Destaquem la peculiar estructura de dos carrers i un ramal, als quals dona eixida -St. Pere, carrer la Penya i carrer del Pedró-. Externament el forma el dovellat llis descrit; internament forma la doble arcada necessària per situar-hi la gran porta.

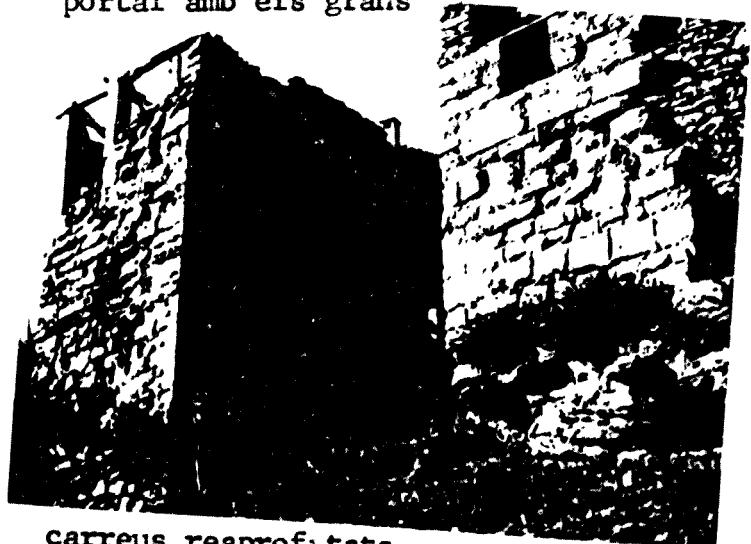
FIG. 10

Portal de SOLSDEVILA, amb la doble torre
que flanqueja l'entrada.

FIG. 11

Es distingeix clarament el parament del
portal amb els grans

carreus reaprofitats.

FIG. 12

FIG. 13
MURALLA. Al migdia; sobre s'hi veu la torre campanar de St. Vicenç.

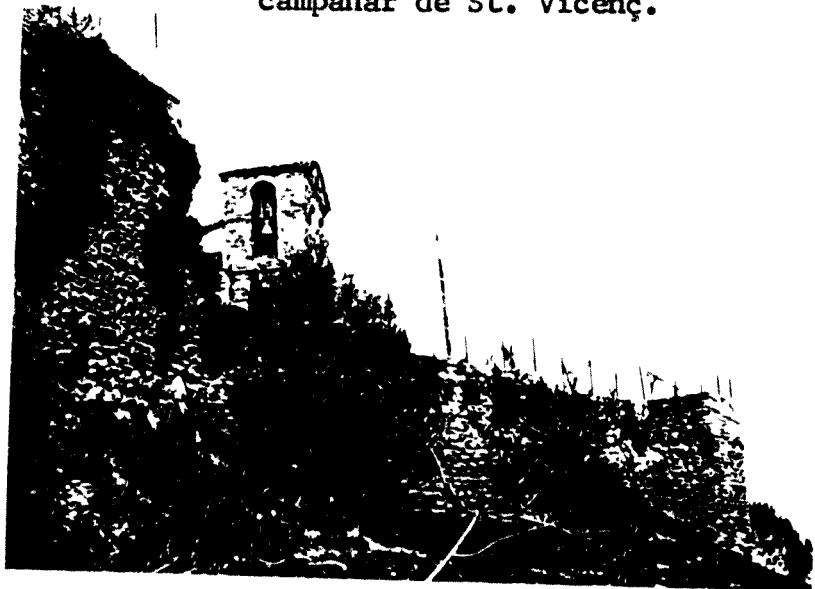

FIG. 14
Al fons de la muralla es distingeix una torre quadrada de flanqueig.

Detall parament torre.

FIG. 15

FIG. 16

MURALLA. Gran torre en l'angle S.-E.
al fons s'hi veu la torre campanar de Sant
Vicenç.

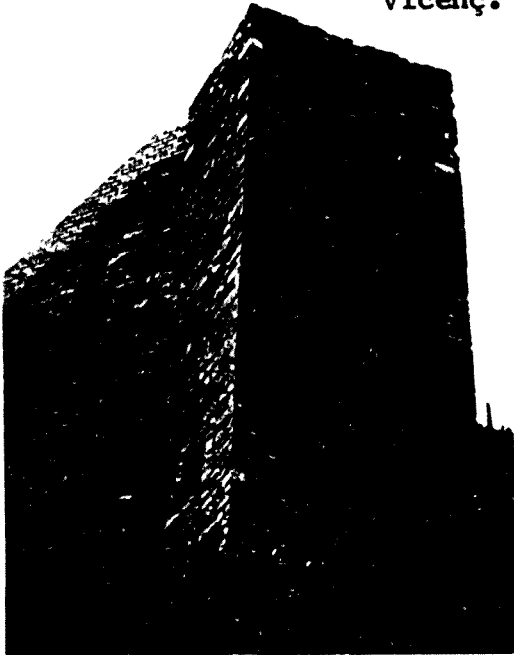

FIG. 17

Detall de la torre
esmentada.

FIG. 18

Cos de reble de la torre semicir-
cular malmesa del cantó E., de
Solsdevila.

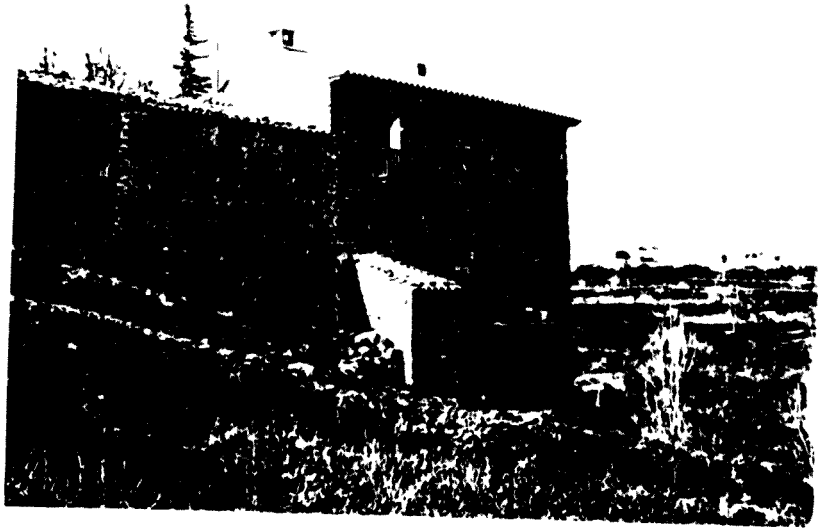

FIG. 19

MURALLA. Visió de la muralla per la banda Est de Solsdevila, integrada en cases; la més gran inclou una torre de flanqueig, també d'angle.

La mateixa visió en pla emfàtic. FIG. 20

La torre semicircular conservada (N.E.). FIG. 21

FIG. 22

MURALLA. Visió per la banda Nord.
 Tanca el barri de Solsdevila i és la
 zona més ben conservada. Així i tot malda
 d'una neteja
 profunda i
 una restau-
 ració de
 consolidació
 urgent.

FIG. 23

Vista lateral del mateix conjunt
 amb una de les grans torres de flau
 queig.

VILA D'ÀGER. Aspecte de la plaça el 1915

arx. Inst. Amatller F/6-24

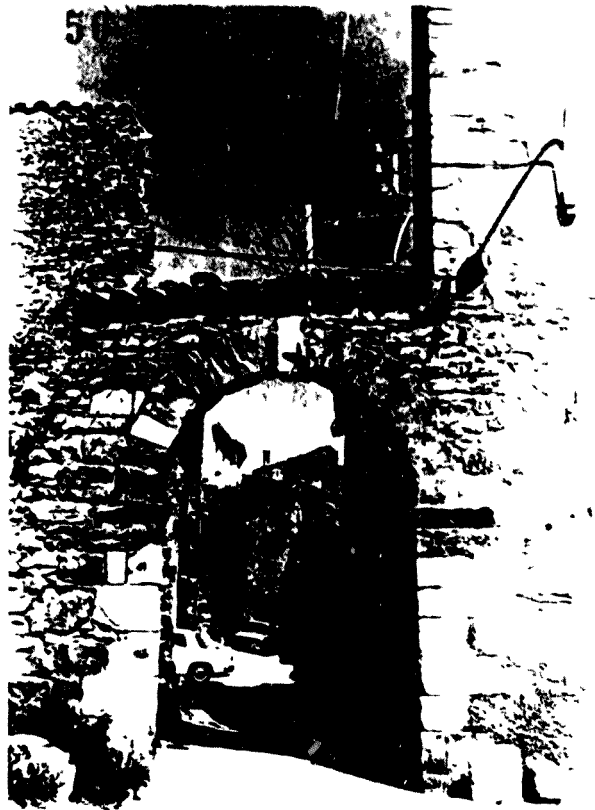

FIG 25

PORTSL DE SANT MARTI

FIG 26

Des de l'interior del carrer de St. Martí, que palesa la decadència de la vila, amb els enderrocs de cases de la dreta, hom veu perfectament el gran arc desplaçat del portal, a la dreta del qual s'hi pot veure la muralla.

fot. C.E. de C. ^{FIG. 27}

VILA D'AGER. Visió del carrer de la Penya a principis de
segle.

EL REDUCTE (denomianció que manté des de
la guerra dels Segadors).

FIG. 28

Sobre el gran penyal, que servia d'assentament
de la muralla, s'hi veu encara el que resta de
la gran torre circular, en un temps Torre Major
del castell i que serví també com presó i forti-
ficació.

FIG. 29

Les successives transformacions ens situen da-
vant una construcció refeta, en la qual són
vistents sobretot els testimonis de la forti-
ficació carlina, que es refé en època del Ros
d'Eroles i que fou presa a l'assalt pel gene-
ral Prim, aleshores tinent.

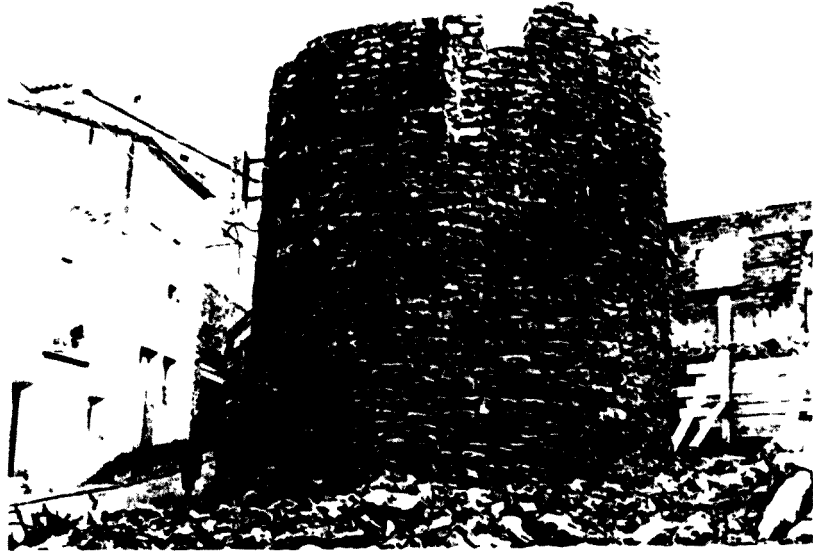

FIG. 30

TORRE ALBARRANA DEL PEDRO (prop de la font).
 Conserva també els testimonis més recents de
 l'època carlina; segurament s'aixecà sobre els
 enderrocs d'una torre anterior.

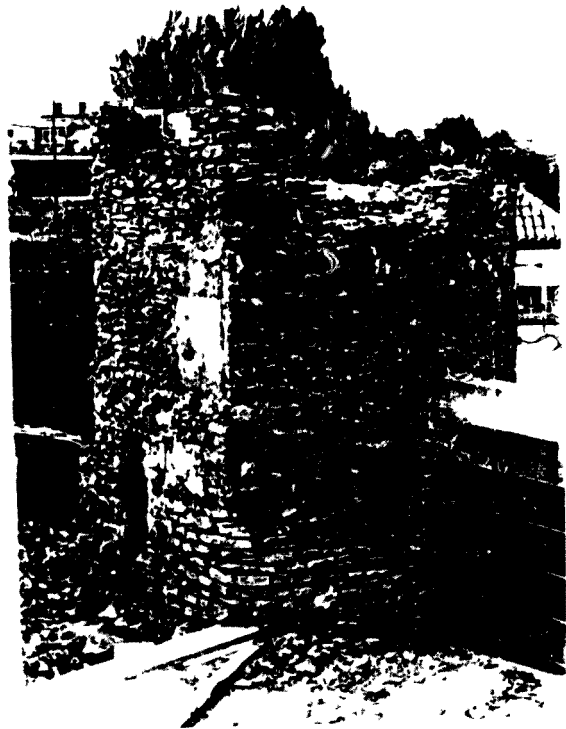

FIG. 31

Les reformes més recents de les cases del seu
 entorn, actualment fan difícil el seu estudi
 minuciós arqueològic, tota vegada que ha sofert
 igualment una restauració indiscriminada.

FIG. 32

MOLI D'OLI DE PERUBI

FIG. 33

MOLI DE FARINA DE FARRAN (el de sota).

En la fotografia superior mostrem la sala del molí, que s'adossava al gran penyal que servia alhora per fixar la premsa de fusta.

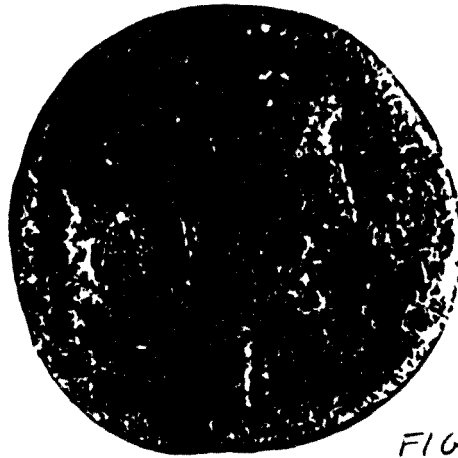

FIG. 34

As ibèric amb llegenda ARKETURKI (regió La Seu d'Urgell) s. II a C.
 Anvers: Efigie viril a dreta, davant dos dofins; darrera quadrupede (Fot. Sra. Soler)

FIG. 35

As ibèric amb llegenda ARKETURKI (regió La Seu d'Urgell) s. II a C.
 Revers: Genet amb palma; damunt de línia llegenda Coure (segona
 emissió) 13,65 gra 29 mms (Fot. Sra. Soler)

DUES MONEDES IBÈRIQUES TROBADES ALS VOLTANTS
 DE LA VILA D'ÀGER=

FIG. 36

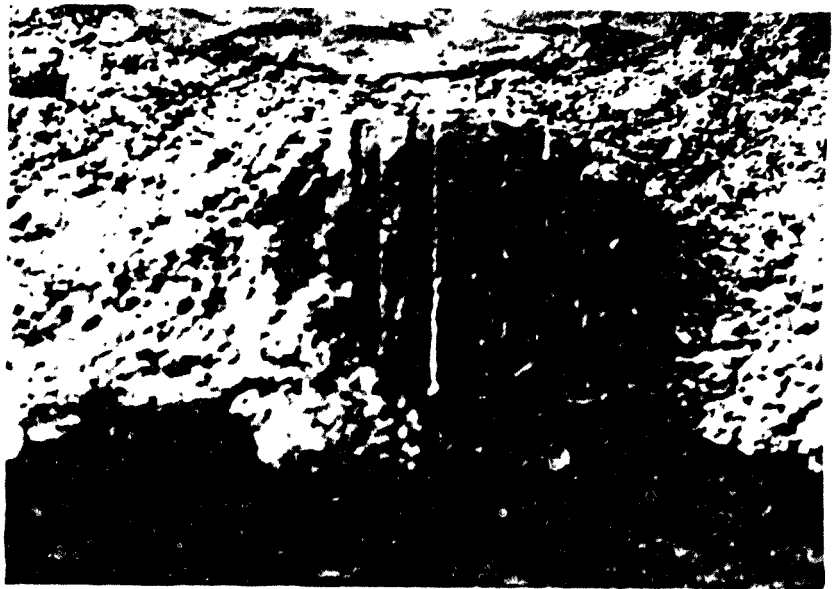
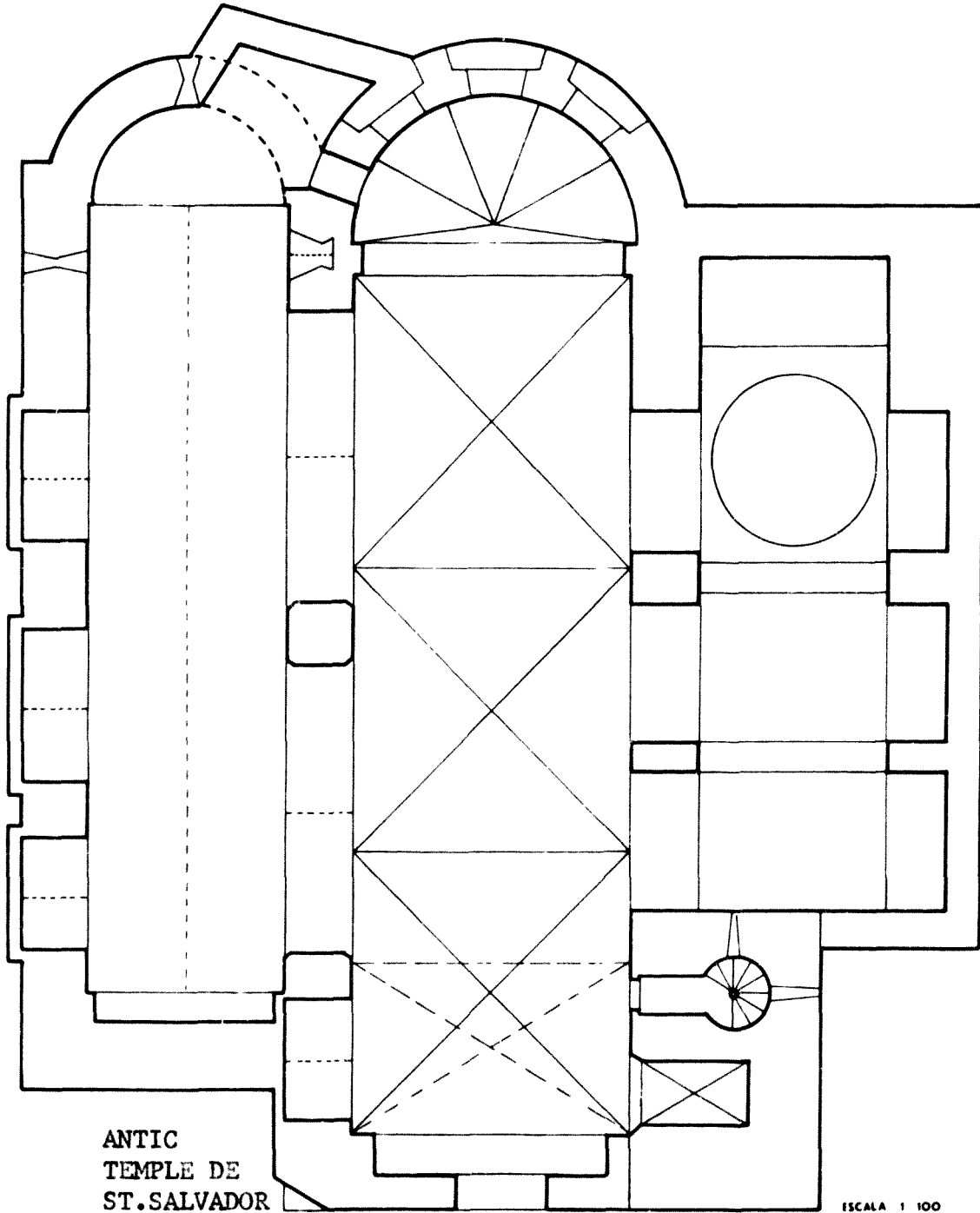
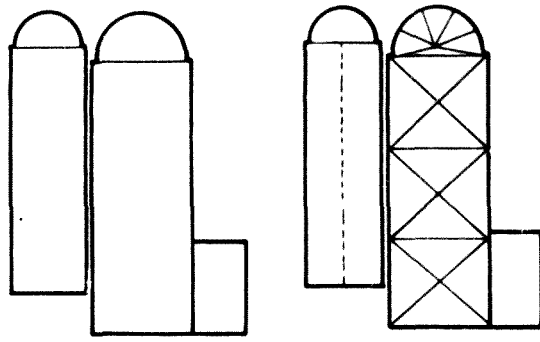

FIG. 37

SOTA MOSTREM, l'heràldica de la vila, que prengué des del s. XIV dels comtes darrers d'Urgell del casal d'Aragó; a saber, en pal partit dues barres de la Corona d'Aragó i els escacs d'Urgell. Escut que hem inclòs per ésser el més antic conservat, insitu, sobre la porta de la vella paeria al fossar de l'església.

ANTIC
TEMPLE DE
ST. SALVADOR

ESCALA 1 100

ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT VICENÇ

0 1 3
DIB 2

SANT VICENÇ D'AGER
 Absida principal
 amb el doble
 cos de la
 fàbrica romànico-
 gòtic.
 (s. XII-XIV)

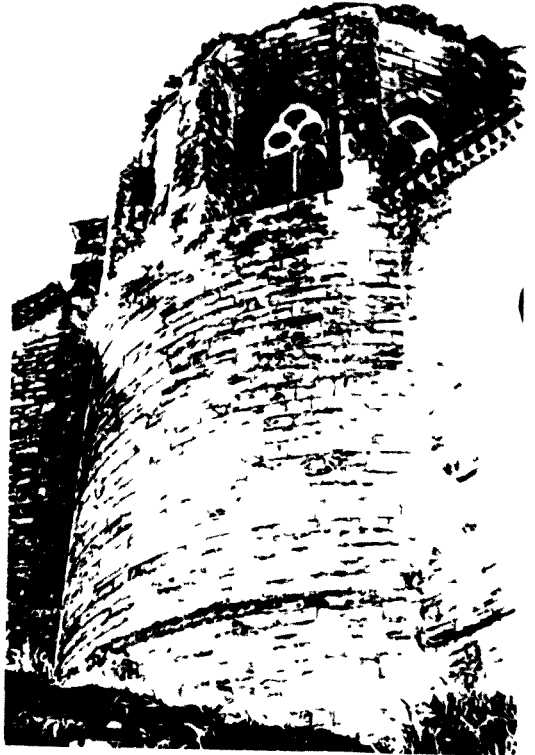
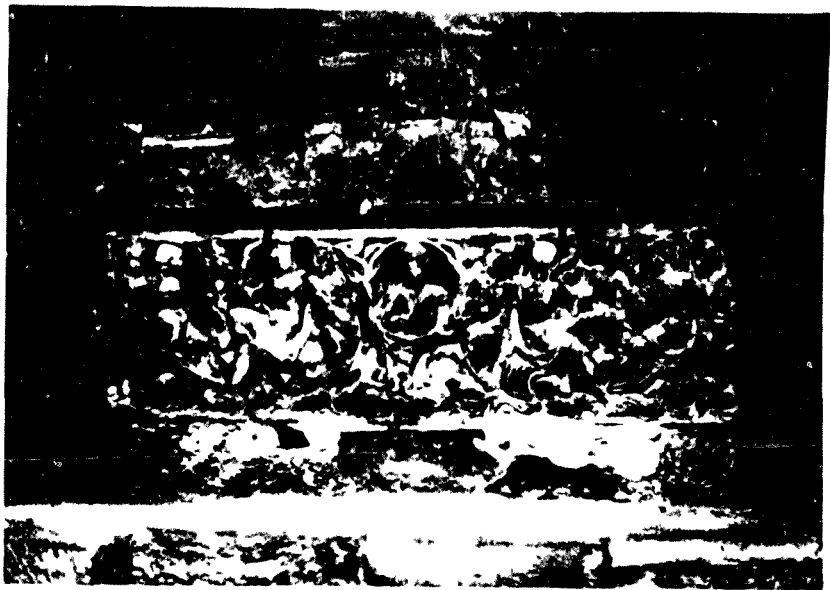

FIG. 38

BATEJADORES. Sarcòfag tardo-romà (s.III)
 procedent de la Col·legiata

FIG 39

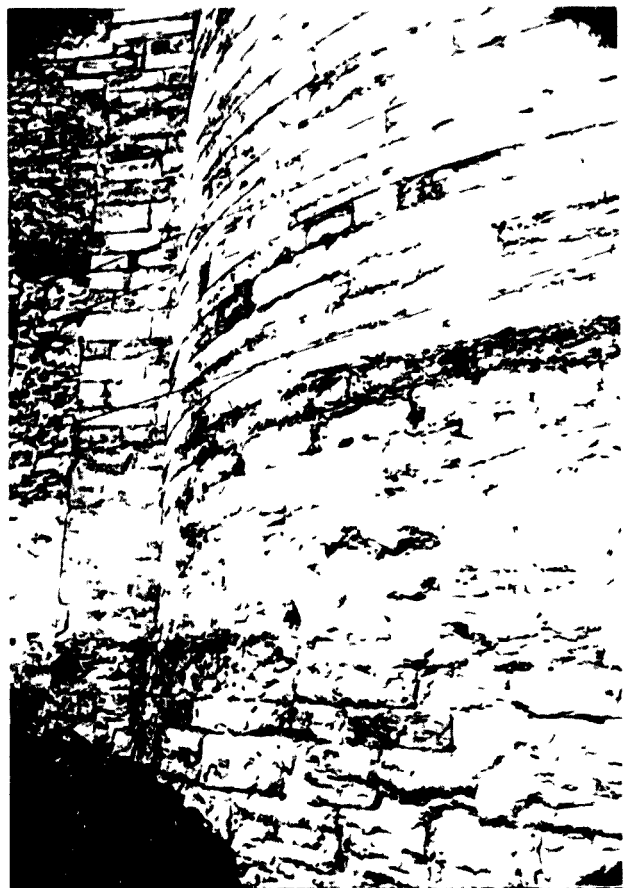

FIG 40

FIG 41

PARROQUIAL DE SANT VICENÇ. Absida.

Detalls de l'aparell. En el superior s'hi distingeix la diferència entre l'aparell esmentat a la base i el del cos superior també romànic. L'aparell del registre inferior, pres a una mitja alçada, mostra l'aparell típic del segon romànic tardívol.

ANTIGA ESGLESIA DE SANT
SALVADOR. Absida

En la fotografia superior hom pot veure el que resta de l'absida, tallada per situar-hi la sacristia entre aquesta i l'absida central.

També fou modificat el sostre, puix se substituï el casquet de l'hemicicle per una cuberta de fusta.

l'assentament, com en la resta de la fàbrica, és petri, configurat per la pròpia roca que aflora natural.

En la il.lustració del dessota veiem el detall de la finestra absidal de mig punt i dovellada. També es distingeix amb claretat l'aparell típic del s. XI.

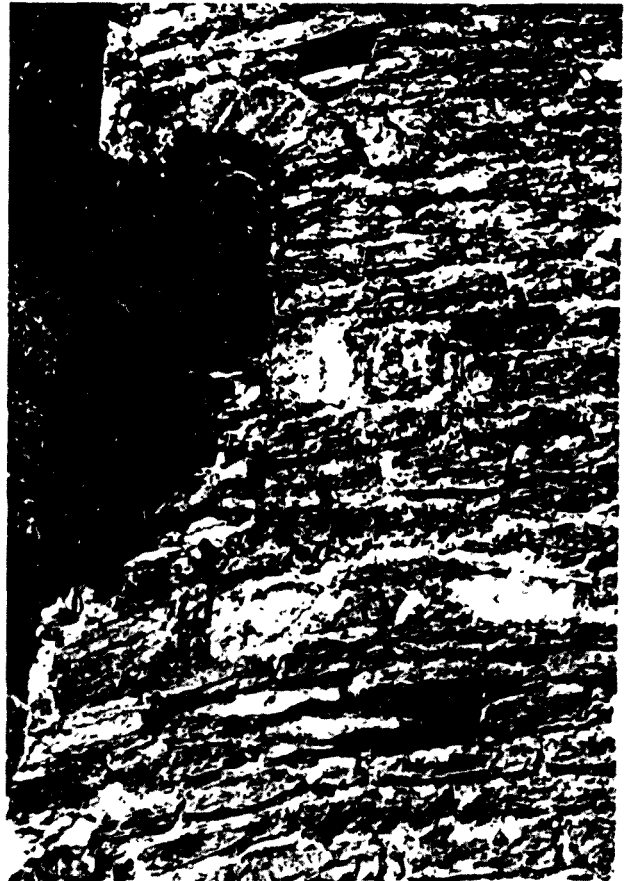

FIG 42, 43

FIG 44

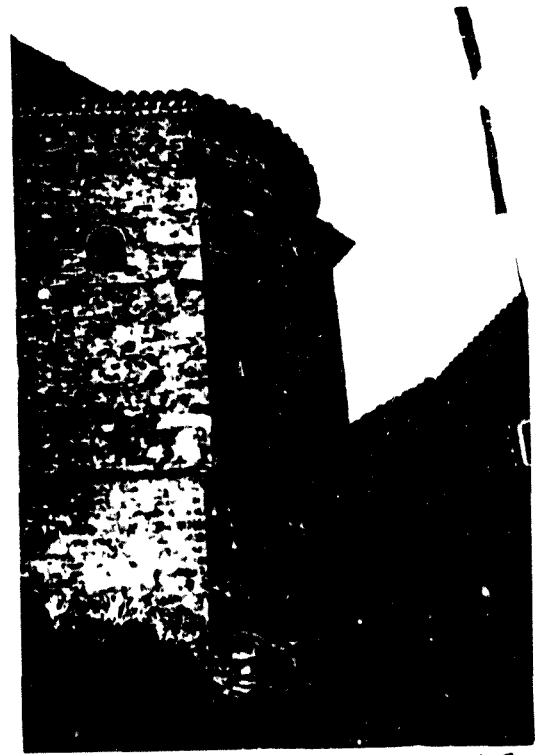

FIG 45

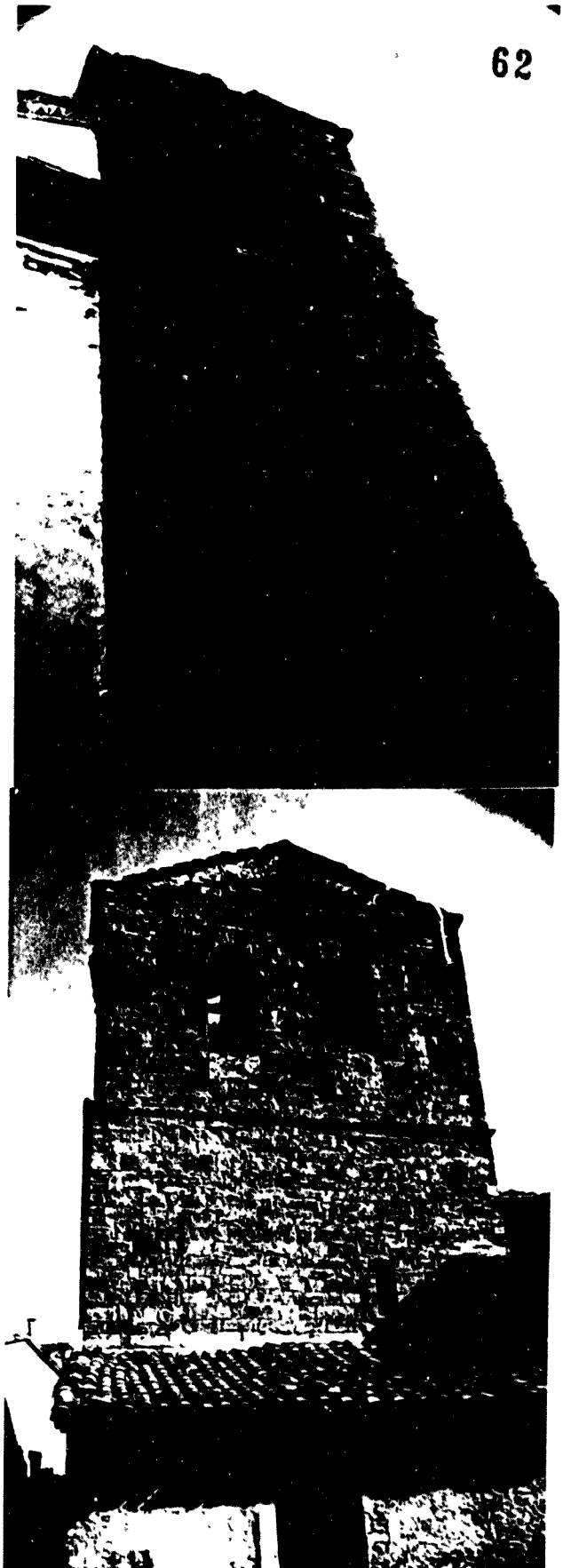

FIG 46

FIG 47

ANTIGA ESGLESIA DE SANT SALVADOR. En les il.lustracions superiors l'àbsis i el detall de la sagristia -modificada fa uns trenta anys per haver-se enrunat la gòtica-. En les il.lustracions inferiors visió del mur septentrional amb el detall d'una de les finestres de doble biaix de forma oval, externament.

SANT VICENÇ. Cloquer romànic.
Cossos amb la cornisa divisora
i la distribució dels finestrals
de campanes o senys.

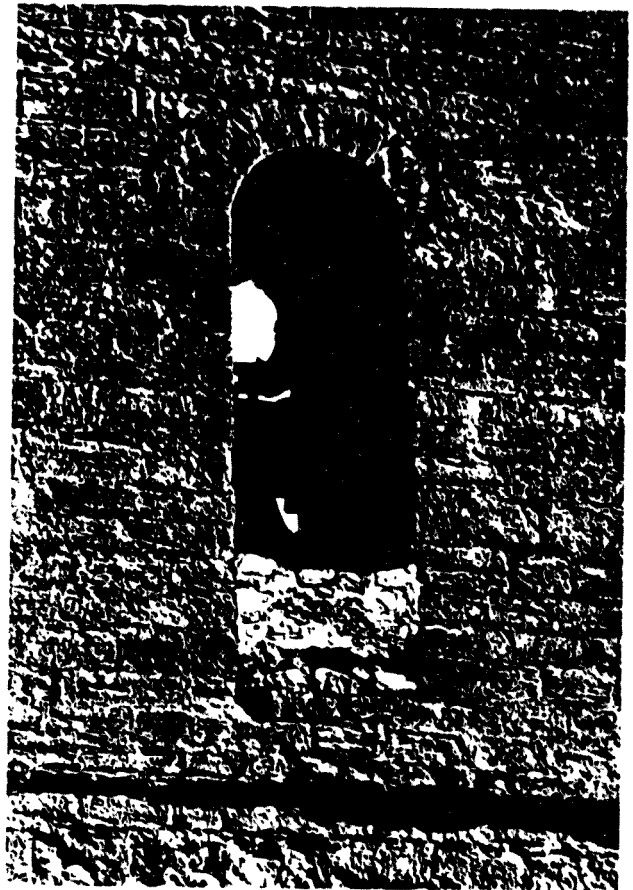

FIG 50

FIG 51

SANT VICENÇ, església parroquial. Cloquer
 Detall de les finestres d'ambdós costats i
 de la tipologia dels aparells de factura
 tallada, propis del segon romànic.

FIG 52 arx. Mas
SANT VICENÇ D'AGER església parroquial. Bancal principal
del retaule major, s. XV-XVI (Mus. Diocesà de Lleida)

116.53

arx. Mas

Retaule de St. Vicenç d'Ager, detall s. XV-XVI

FIG. 55

FIG. 56

ARRABAL DEL PEDRO. Bancal de St. Joan.
 Detall de la petita excavació d'urgència
 efectuada en l'any 1984 per esclarir unes
 restes aparegudes arran d'una fonamentació,
 que possiblement poden considerar-se d'un
 dels trulls dels s. XVII-XVIII de St. Pere.
 L'actual carrer de la Font s'assenta amb el
 seu mur de contenció sobre ell....

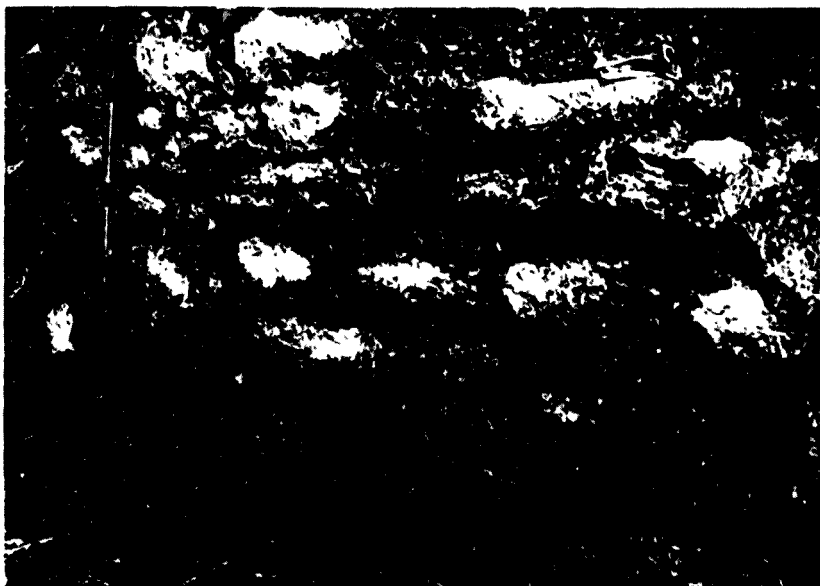

FIG. 57

Detall del mur de dita excavació, d'argamaça

FIG. 58

FIG. 59

Capitells i fusts trobats prop de dita excavació que pertanyeren a l'esmentada capella i parròquia de "SANT JOAN D'EXTRAMURS".

STA. COLOMA (Àger, Vall d')

Descripció del jaciment arqueològic: Capella i necròpoli

Sens dubte, arqueològicament, aquest jaciment hom pot considerar-lo com el vestigi més endarrerit que actualment es conserva de la vila d'Àger, si exceptuem la torre i filades de muralla més antigues del castell, que per alguns historiadors, com hem ja destacat, i arqueòlegs (1) es tendeix en l'actualitat a considerar-ho del s. X i del període califal, quan tradicionalment s'havia considerat tardo-romà. Es una qüestió aquesta darrera difícil de determinar i sobre la qual tampoc ens volem entestar massa. L'aprofundiment en l'estudi arqueològic de la nombrosa arquitectura alto-medieval, tant pel que fa a la cristiana, com a l'aràbiga, sens dubte en un futur permetrà esclarir aquestes qüestions.

Hem de dir en primer lloc, que el jaciment es coneixia des de les primeres dècades d'aquest segle, quan la modificació de certs cultius de la zona donaren llum a les primeres troballes d'enterraments i nombrosos sarcòfags de pedra de sauló, que veié ja Puig i Cadafalch (2), el qual els situà dins la tradició tardo-romana, argumentant la ubicació generalitzada dels cementiris a les afores de les poblacions, en el món romà, i les tipologies pròpies dels seus enterraments, que a Àger mostraven una clara continuïtat dels models tradicionals. Així mateix, hem d'advertir que la capella mantingué culte fins almenys el s. XVII, conservant-se encara avui viu el topònim com partida de terme i també el record de la vella capella, tenint aduac constància onomàstica fins les primeres dècades d'aquest segle en persones i alguna casa del poble -casa la "Colometa"- del barri de Sant Martí.

En els primers anys de la dècada dels setanta, el jaciment tornà a ésser notícia. S'arrencaren unes oliveres molt velles d'un camp proper de Sta. Coloma i hi aparegué novament un gran sarcòfag de pedra de sauló, com els apareguts anteriorment, dins el qual hi aparegué solament l'esquelet del difunt i uns fils d'or dels vestits. El sarcòfag, que tenia la típica orientació cristiana E.W., a l'extreure's es malmeté i els fragments hom poden veure'ls encara "in situ".

Es tractava d'una gran caixa de pedra de sauló paralelepèdica amb un dels extrems més ampli i una cuberta abombada de doble vessant, en la qual encara hi són visibles les marques del cisell de punter que s'emprà per la talla.

Tot just transcorreguts deu anys, degut a l'eixamplament i reparació del camí que duu a Coll d'Ares, amb un traçat modificat de nou accés, per on existia ja un camí anterior que creuava el jaciment de Sta. Coloma, es feren aflorar nous elements, tallant amb la pala tres sarcòfags de pedra, com els descrits, enterraments de llosa i adhuc algunes filades de parament de la capella, que fins aleshores sembla es reaprofitaven integrades en el mur de contenció del camí.

El jaciment, així obert, es degradava alarrosament i calia dur a terme una excavació d'urgència. Quan ens en ferem càrrec amb el Dr. Prim Bertran, teníem intenció solament de fer l'estudi arqueològic de les tombes i enterraments profanats, abans que es malmetessin totalment. Aquest treball inicial, però, ens deparà noves sorpreses, i a dits enterraments s'hi afegí la presència d'altres, així com ens aparegueren els vestigis d'un mur de la capella, al costat de la qual s'addosaven dites sepultures, que ens feren decidir per seguir el treball de recerca fins almenys excavar la planta de la capella.

Això ens animà a dur a terme una nova campanya, molt més intensa, adreçada a descobrir els fonaments de l'església, que gairebé teníem com segurs al centre del camí esmentat. Endegarem aquest treball de camp l'istiu del 83 amb alumnes de l'Estudi General i els resultats satisfactoris, car descobrirem la major part de l'estructura i fonaments de la planta del temple, dins els quals aparegueren restes de terracota, sigil·lata sense decoració, ceràmica gris medieval dels s. XI-XIII, alguns fragments de tegulae i de vidre gòtic i, cosa interessant, part de la base de l'altar de l'església, adossat al mur de ponent, que ens confirmava en la continuïtat expressada de culte en època moderna.

La planta del temple s'anava perfilant, però ens calia dur a terme una nova campanya per la banda meridional, on restaria el mur col·lateral d'aquesta banda i part de l'absis sense aflorar.

En un principi semblava que la porta d'ingrés havia estat situada en el mur de ponent, en el qual aparegueren restes d'haver-hi existit vivenda posteriorment adossada, car al costat de vestigis de cendra aparegueren nombrosos fragments de ceràmica grisa d'ús domèstic dels s. XI-XII i entre els carreus de les escasses filades de mur de l'església dues monedes baix-medievals; concretament una teresa d'Entença i un diner de plata de l'època de Pere el Cerimoniós.

Durant l'istiu del 84 continuàrem, doncs, l'excavació del jaciment Teniem clar, en el moment d'endegar aquesta darrera campanya, que entorn a l'església i vers ponent s'hi trobava el nucli més primitiu de la necròpoli, amb els sepulcres descrits de pedra de sauló, que per la semblança amb els de Bobalà i altres indrets ja no teniem dubte que pertanyien al s. VII. En canvi, vers l'Est, al costat d'enterrament de taüt de fusta dins cista de lloses o sense, veïnes a l'església i pertanyents encara a aquest primer període, en començaren a apareixer de cista de lloses pertanyents, però, al s. X-XI -dels enterraments en taüt de fusta es conservaren solament els claus de ferro forjat a ma amb cabota molt barroera-, que ens informaven d'una possible perllongació en el temps de l'ús de la necròpoli. Per aquest motiu determinàrem dedicar-nos, no solament a esbrinar el que restava per exhumar de la planta i fonaments de la capella, ans també efectuar algunes cates en un camp de conreu que s'estenia per l'est i sud de l'església, puix en l'extrem de dit camp, en la riba que borejava el camí, el barranc havien aparegut també tombes de cista cubertes amb lloses, que malgrat estar malmeses per les màquines, hom podia establir la tipologia i datació dins el s. XI, alhora que permetien suposar que se situaven en l'extrem més oriental de la necròpoli.

La tasca de recerca fou novament positiva i de tot ell n'oferim algunes il.lustracions i plànols. Pel que fa a la capella, ens cercioràrem que l'àbsida, per aquesta zona sud, s'havia modificat per tal d'afegir-hi una sagristia al costat, en els fonaments de la qual hi trobàrem testimonis nombrosos dels fragments de lloseta molt prima del paviment junt als fragments més grans de tegulae apareguts fins aleshores i que ben bé haurien pogut pertànyer al

tipus d'enterrament de tradició romana constituït per cuberta de tegulae posades en pendent les unes amb les altres formant angle (3). També al costat del mur de la nau hi aparegueren sepulcres de pedra de sauló desplaçats de lloc i reutilitzats com osseres, als quals mancaven les cubertes. La presència de vestigis d'un nàrtex i d'una gran porta col.lateral d'ingrés, ens fan suposar que a la edat Mitja, des del s. XI, ja es traslladà la porta en aquest mur meridional, essent profanats els sepulcres esmentats i reutilitzats. En aquest indret, d'altra banda, les troballes foren molt interessants, car hi aparegué nombrosa ceràmica grisa del s. XIII majorment i nombrosos fragments de vidre, segurament pertanyents a les llànties de culte malmeses durant la Baixa Edat Mitja.

Pel que fa a les cates efectuades, en nombre de tres disposades en tot l'àmbit del cementiri des de la capella a l'extrem oriental, ens aparegueren en totes enterraments molt senzills, car estaven excavats en el tapàs bastant compacte, natural, a una profunditat de quaranta centímetres, que conformava el gruix de la terra de cultiu, i solament estaven cuberts per lloses perfectament unides malgrat la seva irregularitat. Enterraments tots perfectament orientats i sense aixovar funerari. N'aparegueren dos d'infants -un fetal sense cap vestigi- i dos d'adults d'un home i una dona; aquest darrer al costat del fetal.

Mercès a l'estudi arqueològic, que aquí hem volgut descriure a grans rasgues, teniem la certesa ja de la presència d'una necròpoli amb una llarga durada de vida, que no deixaria d'usar-se fins que es creessin els cementiris medievals de la vila. El fossar de St. Vicenç, parroquial, i el cementiri del Monestir de St. Pere, per ús aristocràtic i religiós. Una necròpoli que no s'extingiria sobtadament, car ja hem dit que segueix funcionant plenament al llarg del s. XI i adhuc primeres dècades del XII, quan els cementiris esmentats feia gairebé cent anys que funcionaven ja. Segurament la tradició devocional i d'ús feu possible la perllongació. Almenys des del 1040, les dues esglésies principals de la vila estaven en normal funcionament. No sabem, però, si també els cementiris; cal creure que no tardarien a funcionar.

L'extensió del nostre treball no ens permet entretenir-nos en la descripció de tots i cadascun dels tipus d'enterrament, que d'altra banda hem ja publicat i presentat al Primer Congrés d'Arqueologia Medieval d'Espanya, celebrat a Osca aquest darrer any de 1985, les actes del qual són encara en procés de publicació. També ha aparegut un extracte de la comunicació i alhora memòria de l'excavació, en el darrer nombre publicat d'"Acta Mediaevalia"(4). Em cal descriure ara el temple, l'element més important del conjunt, puix es tracta de les restes més antigues, amb una certa presència, que conservem entre tots els temples descrits en aquesta tesi. Cal dir que ens aparegué amb una potència mitjana de vuitanta centímetres d'alçada i amb una perfecta orientació vers llevant. El recinte interior sense presentar restes visibles de revocat o estucat de cap mena i amb una mena de banquetta o afegitó posterior, adossada al mur nord de la capçalera. Els murs d'uns vuitanta centímetres de gruix estaven constituïts per carreus irregulars units amb argamaça de calç, havent-hi alguns de més ben tallats i major tamany que semblaven reaprofitats. També hem advertit, que entre la runa sostreta de l'interior de la nau hi havien barrejats uns carreus allargats, molt ben tallats, de secció quadrada d'uns vint centímetres d'aresta -l'allargada superior als quaranta centímetres- constituïts per una calça molt poc formada i porosa; per efectes de la humitat, alguns eren totalment desintegrats ja i altres eren solament fragments. No hem pogut averiguar el seu ús, ni el lloc d'ubicació en la capella, si és que no es tractava també de material reaprofitat.

Pel que fa a les portades, l'únic element d'entre les obertures destacable, ja hem apuntat que originàriament deuria anar, precedida d'un atri o nàrtex, al mur de ponent i que posteriorment s'obrí al mur de migdia de la nau.

La seva planta de nau única amb capçalera rectangular sobressortint -vegeu els plànols que adjuntem- s'adiu perfectament als modes propis del s. VII, que hem situat com els de datació de la primera construcció de l'edifici. Un tipus de planta, seguit arguments del Dr. Junyent,⁽⁵⁾ que ens situa en l'àmbit de llocs de culte

adaptats a vil·les romanes, com és el cas de Bobalà o millor de la vil·la Fortunata de Fraga, en els quals hom rastreja un procés d'empobriment i primitivisme per la manca de models. El Dr. Palol (6) parla per aquest període d'aules rectangulars amb capçalera també rectangular i sobressortint. Un tipus d'absida, en plena època visigoda, a voltes tripartita, que segueix la tradició siríaca, després d'un procés d'adaptació nord-africana i hispànica (7).

Ens és difícil relacionar aquest lloc de culte a la vegada amb una vil·la romana i una necròpoli, si és que no considerem dit lloc com de pervivència d'hàbitat del colonat, que situarien prop de la capella també la necròpoli. Sobretot si fem coincidir la seva aparició, cronològicament, amb la de la necròpoli. Nosaltres som de l'opinió que des d'un principi s'adoptà amb finalitats funeràries, com succeí en el cas de Sta. Margarida d'Empúries (8), la qual presenta, d'altra banda, semblances amb Sta. Coloma.

Notes:

- 1) Vegeu Ph. Araguas Les châteaux d'Arnaud Mir de Tost "actes du 106e Congrès National des sociétés savantes" CTHS (Paris 1983) p. 71 (se celebraren l'any 1981 sota el títol Les pays de la de la Méditerranée Occidentale au Moyen Age, les jornades a Perpinyà).

En Josep Giralt, arqueòleg balaguerí versat en islàmic, compareix aquesta hipòtesi.

- 2) Puig i Cadafalcha "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans" (1921-1926) vol. VII p. 106. Parla dels cementiris a l'aire lliure de tradició romana, entre els quals hi col·loca el d'Àger per excavar...
- 3) Com estudi metodològic hom pot consultar, pel que fa a l'arqueologia, M. Riu i J. Bolós Observacions metodològiques, esquemes i fitxes de treball per a l'estudi de les sepultures "Acta Mediaevalia; Annex I" (Barcelona 1982) p. 11-28

De S. Gagnière Les sepultures a inhumation du IIIe au XIIIe siècle de notre ère dans la basse vallée du Rhone "Cahiers Rhodaniens" XII(1965) p. 69-108 (publicat per l'Institut International d'Études Ligures).

- 4) vol. 5-6 (Barcelona 1984-1985) p. 455-456
- 5) E. Junyent L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic (Barcelona 1983) p. 19
- 6) P. Palol Arte hispánico de la época visigoda (Barcelona 1968) p. 116
- 7) Vegeu M. Pagès Paretas Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat (Barcelona 1983) p. 15 (publicat per l'Institut d'Estudis Catalans)
Per Bobalà podeu veure la síntesi de J. Fontaine El prerromànic (Madrid 1978) p. 425 public. per Edic. Encuentro (traducció de Victoria Bastos i Carlos Rodríguez Lafora de l'obra original L'Art préroman hispanique I edit. per Zodiaque l'any 1973)
- 8) E. Junyent op. cit. p. 110-111